

Ljubomir Antić
Zagreb

1918.: GRANICA EPOHA

Sažetak

Po promjenama koje donosi u cjelokupni život ljudi, Prvi svjetski rat spada u one povijesne događaje koji predstavljaju granicu epoha. »Primireno« 19. stoljeće nastavilo je, naime, teći preko svoje kalendarske granice i zaustavilo se na 1914. godini, od koje počinje teći »skraćeno« 20. stoljeće – »stoljeće ratova«. Osim ratova (dva svjetska i i cijeli niz »lokalnih« ratnih sukoba), a kao izravna posljedica »karaktera« Prvoga svjetskog rata i njegova nedorečenog mira 1918. godine, svijet će obilježavati međusobno suprotstavljeni fenomeni. Opće pravo glasa, kao novi »vladar svijeta«, otvara prostor konačnom prevladavanju liberalne (pluralne) demokracije. Njezine, pak, slabosti iznjedrili će uspon totalitarnih ideologija (nacionalsocijalizma, fašizma i komunizma) koje će stoljeću dati obilježje »organiziranog ludila, prisilne utopije i mega-umiranja«. Usporedo s time događat će se usponi i padovi čovjeka i njegovih zajednica, njihovih temeljnih prava, kulture, kvalitete svakodnevnog života. Kroz sve to prolazit će i hrvatski narod, participirajući u dobrim i lošim stranama, da bi se na kraju »okoristio« jednom pozitivnom stečevinom iz 1918. godine – pravom naroda na samoodređenje.

Ključne riječi: 1918., granica, epohe

Kada kažemo da je 1918. granica epoha, onda to znači da su se nakon nje dogodile takve promjene koje su za duže vrijeme bitno odredile živote ljudi, odnosno ljudsku povijest.

Ilustrirat ćemo to dvijema slikama. Prvu nam daje povjesničar i publicist Josip Horvat (*Živjeti u Hrvatskoj – Zapisci iz nepovrata – 1900.-1941.*, Zagreb 1984), a drugu američki političar i politolog Zbigniew Brzezinski (*Izvan kontrole – Globalna previranja uoči 21. stoljeća*, Zagreb 1994).

Sjećajući se zagrebačkog djetinjstva, Horvat ovako oslikava opće ozračje u našem gradu na početku 20. stoljeća: »Mijenjali su se i generali i visoki činovnici i ženska moda, samo odore, uniforme društva, uvijek strogo u redosljedu prema društvenoj hijerarhiji, ostali su isti dajući životu grada i zemlje pečat stalnosti. Či-

no morala platiti visoku cijenu svog silaska s Balkana: u »stoljeću ratova«, ona je bila prisiljena sudjelovati i u posljednjem od njih koji će se voditi na europskom prostoru. Pobjeđivši u oslobodilačkom ratu, ujedno i ratu za liberalnu demokraciju, Hrvatska se, otvorivši europsku perspektivu, vratila sebi.

Summary

1918 : A BOUNDARY BETWEEN EPOCHS

(Introduction)

According to changes in whole life of the people, the First World War is one of those historical events that represent the boundary of epochs. In fact, the »calmed« nineteenth century had run long through its calendar border and stopped at 1914, after which started the »short« twentieth century – »a century of wars«. Apart from wars (both the world wars as well as a series of »local« wars), as a direct consequence of the *character* of the First World War and its partial peace in 1918, the world will be marked by conflicting phenomena. Universal wrights to vote, as a new »ruler of the world«, opened the needed space for final overcoming of liberal (plural) democracy. Its weakness exhibited the rise of totalitarian ideologies (National Socialism, fascism and communism) that gave to the century a characteristic of »organized insanity, forced utopia, and mega-death«. Along with this it will be happened a lot of ups and downs of human beings and their communities, their fundamental rights, culture, and quality of everyday life. Through all of this, on good or bad manner, were going also the Croatian people, gaining at the end of the century a »benefit« of the positive result of 1918 – the people's right to self-determination.

Key words: 1918, boundary, epochs

Petar Strčić
Arhiv HAZU, Zagreb

GODINA 1918. KAO STVARNI POČETAK PROBLEMA U HRVATSKO-SLOVENSKO- -TALIJANSKIM ODNOSIMA NA JADRANU U 20. STOLJEĆU

Sažetak

Katastrofalna 1918. za mnoge europske i druge narode i etnose teško je pogodila i pučanstvo naspadnute, prestarjele Austro-Ugarske, a u njoj i Hrvate. Nije uspio pokušaj građanskih vrhova da zaživi Država Hrvata, Slovenaca i Srba sa sjedištem u Zagrebu, vrhova koji se nisu znali boriti s uobičajenim tegobama poslijeraća, iako su i samoinicijativno proradila mnoga vijeća njima nižih upravnih zajednica. Usto, držeći se iredentizma iz 19. st. Kraljevina Italija kao svoje zaposjeda dijelove obale Jadrana, koje uzurpiraju necivilizirani barbari Hrvati, a tu je i njihova staroslavenska/starohrvatska ćirilo-metodska služba Božja i glagoljaška baština. Vrh Države SHS zatražio je pomoć Kraljevine Srbije (na strani je pobjedničke Antante, koja nije priznala Državu), ali ova je proglasila Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (potonja Kraljevina Jugoslavija). Ta Kraljevina SHS dijelove Hrvatske (i Slovenije) 1920. i 1924. prepušta Kraljevini Italiji. Ova ih – s fašistima na čelu – nasilno talijanizira, istjeruje gotovo sve Austrijance, Čehe, Mađare i dr., te stotinjak tisuća Hrvata i Slovenaca, a zatvara ih i u logore. Prvi fašist na svijetu bio je sjajan pjesnik G. D'Annunzio, koji je 1919/1920. stvorio svoju paradržavicu u riječkom području. Iz tog je vremena i prva antifašistička uspješna oružana pobjeda uopće, izvojevana na otoku Krku. Nastavlja se prijeratna dobra suradnja ugroženih Hrvata i Slovenaca, a pomažu im i pojedini Talijani. Veliki antifašistički rat počeo je 1941. i u tim okupiranim krajevima, iako ga vrh KPH-a nije dozvolio, jer da je prostor u nadležnosti KP Italije. No, potiče ga KP Slovenije. Istra se bori tako odlučno da u rujnu 1943. vrh njezina NOP-a – bez znanja vrha NOP-a Hrvatske – proglašava sjedinjenje s maticom zemljom, što potvrđuje i ZAVNO Hrvatske. Suradnja sa slovenskim NOP-om uspješna je i dalje, te se u Istri, npr., određuje i nacionalna/upravna granica. U NOR-u sudjeluju i Talijani te hrvatski svećenici Katoličke crkve. Iako je oružana pobjeda NOP-a nad novim, njemačko-nacističkim okupatorom 1945. i njegovim hrvatskim, srpskim i drugim kvislinzima bila potpuna (osloboden je i Trst), »hladni rat« antifašističkih pobjednika i mišljenje da je Tito Staljinov čovjek koji će možda krenuti i u osvajanje sjeverne Italije, dovodi do angloameričkog zauzimanja dijela hrvatske Istre i jugozapadne Slovenije. Otkrivši da traje sukob između Beograda i Moskve, zapadne sile do 1954. cijeli hrvatski teritorij u Istri te dio jugozapadne Slovenije (bez Trsta i dr.) prepuštaju Jugoslaviji. Dio Talijana već ranije odlazi (neki i silom). U Italiji traje pokret koji zahtijeva

hrvatsku obalu Jadrana kao talijansku. Na području raspadnute SFRJ javlja se i velikoalbanska komponenta (Albanci da su Iliri), pa velikosrpska (i ratom), a u Sloveniji traže pola hrvatske Istre i dio Kvarnerskoga primorja (pola grada Rijeke te otok Krk). Najnovije: nastoje se smiriti velike napetosti, sastaje se vrh Hrvatske s vrhovima Slovenije i Srbije, a prvi put i predsjednici Italije, Slovenije i Hrvatske (Trst, srpanj 2010).

Ključne riječi: Hrvatsko-slovensko-talijanski odnosi, Jadran, 20. st., stvarni početak problema u 1918.

I.

Zbivanja u 1918. u Europi i izvan nje općenito, najbitnije su obilježila i hrvatsku povijesnu sudbinu u daljnjim decenijima toga 20. stoljeća, ali i nedavnu prošlost; a utječu čak i na nas, danas. Sve je to veoma dobro poznato historiografima, napose starijima, ali samo donekle široj javnosti te mlađim naraštajima. Naime, dijelovi te povijesti i prošlosti zloupotrebljavaju se u dnevno-političkim situacijama unutar Hrvatske te izvan nje, u odnosima prema njoj ili iz nje prema inozemstvu. Sve se to zbiva usprkos tome što postoje brojna, dostupna vrela, kao i opsežna literatura na hrvatskom, slovenskom, talijanskom i drugim jezicima, od koje je znatan dio utemeljen upravo na izvorima, a i na brojnim radovima s memoarskim sadržajima. No, zanimanje znanosti i struke – začuđujuće – ipak jenjava, pa je izvrsna zamisao bila organizirati i ostvariti znanstveni skup pod neutralnim naslovom: »1918. u hrvatskoj povijesti«; organizator je bila središnjica Matice hrvatske u Zagrebu, a simpozij je održan 2008., povodom 90. obljetnice znamenitih i kapitalnih povijesnih događanja te godine. Isto tako, veoma je važno i objavljivanje razrađenijih i proširenijih priopćenja u ovome Matičinu zborniku. Ovaj je moj prilog upravo jedno od priopćenja na tome – ponavljam važnome – znanstvenome simpoziju historioografa i drugih stručnjaka za povijest i prošlost.

Potrebno je još nešto naglasiti: u starijoj, obilnoj, pa i u novijoj, oskudnijoj hrvatskoj historiografskoj literaturi – u načelu – teme iz 1918. vezane za Jadran znanstveno nisu obrađivane tako da se vezuju uz aktualne posljedice; pa tako ni uz one probleme koje imamo upravo sada, u našim danima. Doduše, to nedavno vrijeme još uvijek je samo prošlost, a i sadašnjost je dio – u načelu – politološke, a ne povijesne znanosti. Ali, stalni, čak i međudržavni sporovi između novonastalih međunarodnopravno i državopravno priznatih republikâ Slovenije i Hrvatske, osamostaljenih na temeljima prethodnih federativnih socijalističkih republika raspadnute SFR Jugoslavije u velikosrpskome neočetničkom ratu potkraj 20. stoljeća, kao i povremeni istupi čak i pojedinih državnika i političara u susjednim državama, govore u korist pojave ovog Matičina zbornika. No, što se tiče 1918., kada započinju stvarni počeci problema u hrvatsko-talijansko-slovenskim odnosima na istočnoj obali Jadranskoga mora, mora se najprije ponešto reći i o onome

Zadar i okolica od Drugoga svjetskog rata do Domovinskog rata. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 21. studenog 2007. u Zadru, Zadar 2009.

Zadar. Zbornik, Zagreb 1964.

Zara nel Cinquantenario della Redenzione, Ancona 1968.

Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije 1944-1945. (sv. 1-2), Zagreb – Beograd 1957.

Zdunić, Drago – Ivelja Dalmatin, Ana – Strčić, Petar, *Otoci hrvatskog Jadrana, Zagreb 1996.* (iste godine i na engl. i njem. jeziku)

Zečević, Miodrag, *Slovenska ljudska stranka i jugoslovensko ujedinjenje 1917-1921. Od Majske deklaracije do Vidovdanskog ustava, Beograd 1973.*

Zečević, Miodrag – Lekić, Bogdan, *Državne granice i unutrašnja teritorijalna podjela Jugoslavije, Beograd 1991.*

Zwitter, Fran – Šidak, Jaroslav – Bogdanov, Vaso, *Les problèmes nationaux dans la monarchie des Habsbourg, Beograd 1960. – Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962.*

Zwitter, Fran, *O slovenskem narodnem vprašanju, Ljubljana 1990.*

Žerjavić, Vladimir, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu, Beograd 1991.*

Žerjavić, Vladimir, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga, Zagreb 1992.*

Summary

YEAR 1918 AS REAL BEGINNING OF PROBLEMS IN CROATIAN-SLOVENIAN- ITALIAN RELATIONS IN THE ADRIATIC IN THE 20TH CENTURY

(Supplement for synthesis, with a list of literature)

As well as many European and other nations and ethnos, the catastrophic 1918 severely affected the population of dissolved, outlived Austro- Hungary and the Croats in it. The attempt of civil leaders to make the State of Croats, Slovenes and Serbs with its capital in Zagreb live did not succeed since they could not fight with usual difficulties characteristic for post- war period, although many councils of its subordinate administrative communities were realized. Also, adhering to the irredentism from 19th century, Royal Italy occupied parts of the Adriatic as their own parts having been usurped by uncivilized barbarian Croats with their Old Slavonic/Old Croatian Cyril- Methodist Holy Service and Glagolitic heritage. The leadership of Royal SHS resigned from parts of Croatia (and Slovenia) in 1920 and 1924 in favour of Royal Italy. This country- led by fascists- violently Italianized and expelled almost all Austrians, Czechs, Hungarians and other with about a hundred thousand Croats and Slovenes, also confining them in camps. The first fascist in the world was the excellent poet G. D'Annunzio who in 1919/20 formed his own para-state in Rijeka area. The first antifascist successful uprising was on the island of Krk. The good cooperation of endangered Croats and Slovenes, which started before the war, continued, helped by some Italians. Widespread antifascist war started in 1941 in these occupied regions although the Communist Party of Yugoslavia did not allow it under the pretext it

fell under authority of the Italian communist party. However, it was encouraged by Slovenian communist party. Istria fought so strongly that in 1943 the leadership of its antifascist Popular Liberation Movement announced the reunion with mother state, without knowledge of the Popular Liberation Movement of Croatia, but acknowledged by Land Antifascist Council of National Liberation of Croatia. Cooperation with Slovenian National Liberation Movement was successful. In Istria, e.g. the national/administrative border was established. Italians and Croatian Catholic priests also participated in the National Liberation War. Although the victory over new German-Nazi occupation in 1945 and its Croatian, Serbian and other quislings was complete (Trieste was also liberated), »cold war« of antifascist winners and the opinion that Tito is Stalin's follower and that he may start to conquer northern Italy, led to Anglo-American occupation of parts of Croatian Istria and south-western Slovenia. After discovering there is a dispute between Belgrade and Moscow, western forces decided to give the entire Croatian territory in Istria and part of south-western Slovenia (without Trieste) to Yugoslavia. Some Italians had already left that territory (some were even forced to leave). In Italy there was a movement which claimed the Croatian Adriatic coast was Italian. At the territory of dissolved Socialist Federative Republic of Yugoslavia there was also the Great Albanian component (Albanians claiming to be Illyrians), than Great Serbian (even by war), while in Slovenia they demanded half of Croatian Istria and part of Kvarner Littoral (half of the city of Rijeka and the island of Krk). Most current: there are attempts to decrease the tensions, leadership of Croatia meets leadership of Slovenia and Serbia and for the first time presidents of Italy, Slovenia and Croatia also meet (Trieste, July 2010).

Key words: Croatian-Slovenian-Italian relations, the Adriatic, the 20th century, real beginning of problem in 1918.

Livia Kardum
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

AMERIČKA POLITIKA 1918. I PROBLEM AUSTRO-UGARSKE

Sažetak

Dramatičan vojni rasplet Prvoga svjetskog rata odigrao se u kratkom razdoblju od proljeća do jeseni 1918. Godinu dana ranije u rat su se na strani Antante uključile SAD, ali samo kao pridruženi član sa željom da zadrže pravo samostalnog i vojnog i političkog odlučivanja. To je Antanti otvaralo svijetlu perspektivu konačne vojne pobjede koju vlastitim snagama nikako ne bi uspjela izboriti, ali i problem političkog usuglašavanja, s obzirom da SAD nisu priznavale tajne ugovore kojima je Antanta definirala svoje ratne ciljeve, a koji su išli i na štetu austrougarskog teritorija. Američki mirovni program od 14 točaka, usprkos tome što je američki predsjednik Wilson bio sklon pravu naroda na samoodređenje, nije predviđao rušenje Austro-Ugarske, nego je njenim narodima priznavao samo pravo na autonomiju. Smatrao je da se protiv Centralnih sila treba prvenstveno boriti odvajanjem Austro-Ugarske od Njemačke, a ne poticanjem pobune austrougarskih naroda protiv legalne vlasti. Taj se stav temeljio na tajnim informacijama da austrougarski car namjerava provesti federalizaciju monarhije. Kad je u jesen 1918. postalo jasno da su Centralne sile pobijeđene i da se bliži kraj rata kao i skoro sazivanje mirovne konferencije, SAD su objavile službenu interpretaciju »14 točaka«, s obzirom da je američki mirovni program bio tako vješto višeznačno sročeno da je davao nadu svim zaraćenim stranama u pravedan i trajan mir, što je u praksi značilo da ga nije bilo moguće provesti u djelo. Američke interpretacije »14 točaka« su zato ukazivale na bitne promjene američkog mirovnog programa, u kojem se Wilson opet vratio svojoj prvotnoj ideji o samoodređenju naroda, koja se sada mogla realizirati jer je Austro-Ugarska u međuvremenu prestala postojati. Usprkos zaokretu američke politike i Wilsonovu uvjerenju da Jugoslavenima zbog neprijateljske politike Italije treba pomoći, jugoslavenskoj državi je na konferenciji mira predstojala teška borba za međunarodno priznanje, kao i za određene svih njenih granica.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, »14 točaka«, pravo samoodređenja naroda, Woodrow Wilson, Karlo Habsburški

Summary

AMERICAN POLICIES IN 1918 AND AUSTRO-HUNGARIAN PROBLEM

The dramatic military outcome of the First World War occurred in the short period between spring and autumn 1918. One year earlier, the United States joined the Entente in the war but only as an associate member in order to maintain its right to autonomous military and political decision-making. America's accession to the alliance led to a decisive final military victory for the Entente that it alone could not have won. American involvement, however, created problems with existing political agreements primarily because the United States did not accept secret agreements by which the Entente defined its war goals and which were at the expense of Austro-Hungarian territory. The American peace program, defined in President Woodrow Wilson's Fourteen Points, did not envision the destruction of the Austro-Hungarian Empire. Instead, the Fourteen Points only acknowledged the right to autonomy, despite the fact that Wilson was sympathetic to peoples' right to self-determination. He believed that the Central Powers could be defeated by the separation of Austro-Hungary from Germany rather than the instigation of nationalist rebellion against legal authorities within the Austro-Hungarian Empire. His view was based upon confidential information that the Austro-Hungarian tsar intended to federalize the monarchy. When it became clear that the Central Powers were defeated in the autumn of 1918 and that the end of the war was imminent, the United States publicly declared the official interpretation of the Fourteen Points. Because the American peace program was so cleverly and ambiguously formulated, it offered hope to all warring parties for just and lasting peace. In reality, however, the ambiguity meant that there was little hope it could be implemented. America's interpretation of the Fourteen Points was a substantial change of the American peace program that eventually brought Wilson back to his original idea that the self-determination of peoples could be realized because Austro-Hungary ceased to exist in the meantime. Despite the turnaround in America's policy and Wilson's belief that Yugoslavia should be helped because of hostile Italian policies, Yugoslavia still had to fight a hard battle for international recognition and definition of its borders at the Paris Peace Conference.

Key words: First World War, Fourteen Points, peoples' right to self-determination, Woodrow Wilson, Charles I of Austria

Mira Kolar
Zagreb

PREHRANA U HRVATSKOJ TIJEKOM 1918. GODINE

Sažetak

Prehrana u Prvome svjetskom ratu u Hrvatskoj mora se podijeliti na onu u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniju, pod ugarskim ministarstvima u Budimpešti, i onu u Dalmaciji, pod austrijskim ministarstvima u Beču. Međutim, osnivanjem Odjela za narodno gospodarstvo u Zemaljskoj vladi, Zemaljska vlada je preuzela i brigu za snabdijevanje. Njega je kao i cijelu ratnu privredu pratio niz teškoća i promašaja, ali je sjeverna Hrvatska, kao proizvodna poljoprivredna zemlja u kojoj je 80% stanovništva živjelo od poljoprivrede, ipak bila manje pogođena gladu. Ovaj rad ima težište na 1918. godini, s tim da se osvrće i na prve godine Prvoga svjetskog rata. U tom vremenu mogu se uočiti tri razdoblja koja su nastala zbog političko-administrativnih promjena: prvo, do jeseni 1918., drugo, razdoblje tzv. Države Slovenaca, Hrvata i Srba do 1. prosinca 1918., i treće, razdoblje nakon tzv. Ujedinjenja, tj. nakon 1. prosinca 1918. Međutim, usprkos velikim naporima prehrambeni problemi su zbog otpreme hrane izvan Hrvatske bili uzrok velikih socijalnih tenzija.

Ključne riječi: Hrvatska i Slavonija, 1918. godina, prehrana

Uvod

Kao i kod većine ratova povijest pišu samo pobjednici. Tako je i Prvi svjetski rat koji je donio poraz Austro-Ugarskoj Monarhiji i imao za posljedicu njezin rasap ostao bez pravog povjesničara na austrijskoj ali i na hrvatskoj strani. Pisalo se uglavnom o stradanjima srpskog naroda 1915. prilikom povlačenja prema jugu i kroz Albaniju, te kasnije o pobjedonosnom solunskom frontu. Hrvatska povijest ostala je neistražena i nezapažena, a ako se o njoj i pisalo, težište se stavljalo na rad Jugoslavenskog odbora, ujedinjenje odnosno stvaranje Kraljevstva SHS 1. prosinca 1918., pa je čak bilo zanemareno i djelovanje Države Slovenaca, Hrvata i Srba, koja, istina, nije imala međunarodno priznanje, ali je ipak imala mnoge elemente države. Hrvatska kojoj je prijetila potpuna propast pokušala je preko svojih najboljih ljudi voditi borbu da Hrvatska, Slavonija i Dalmacija ne budu izvrnute novim podjelama koje bi ju potpuno izbrisale s karte Europe.

žava.⁸⁰ Tome su se nadali i oni koji su u Parizu potvrdili stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca prepustivši sve odluke oko uređenja države Karađorđevićima.

Zaključak

Prehrana u Hrvatskoj 1918. ovisila je o vlastitim resursima. Hrvatska je smatrana područjem koje može samo sebe prehraniti i uz to još dati mnogo hrane za potrebe rata. Usprkos svim negativnim trendovima i hrani koja se oduzimala od Centrala preko rekvizicija, Hrvatska je našla snage da uzme na prehranu gladnu djecu iz krajeva južno od Save. Selo je tijekom Prvoga svjetskog rata pokazalo izvanrednu snagu u proizvodnji hrane, ali su se krajem rata stvari zakomplicirale zbog španjolske gripe, raspusta starih upravnih i političkih ustanova i stvaranja novih koje su radile po nalogu Beograda. To je uzrokovalo vrlo nemirno stanje u Hrvatskoj. Republikanske Radićeve ideje jačale su Hrvatsku pučku republikansku stranku, a radnici i proleterti bili su skloni revoluciji.

Summary

FOOD IN CROATIA DURING 1918

Nutrition in Croatia during the First World War must be divided into those that included the Northern Croatia and Slavonia, which belonged to the Hungarian ministries in Budapest, and those in Dalmatia, which belonged to the Austrian ministries in Vienna. However, with the establishment of the Department for National Economy of the Provincial Government in Croatia has taken care to supply Croatia. The mentioned supply like the entire war economy suffered from a series of difficulties and failures, but the Northern Croatia was less affected by the famine, because it was a productive agricultural country where 80% of the population lived from agriculture. This paper has a focus on the year 1918 with negligible interests in the first years of the First World War and at this time can be seen three periods of political and administrative changes: first, till the autumn of 1918, the second period of the so-called State of Slovenes, Croats and Serbs, and the third after the so-called Unification i.e. from December 1, 1918. Despite the great efforts, the problems connected with nutrition were the cause of great social tension, because of the transport of food outside Croatia.

Key words: Croatia and Slavonia, 1918, food

80 Bičanić, Rudolf, »Ekonomske promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918.«, *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb 1967.

Željko Bartulović
Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci

RIJEKA I SUŠAK 1918.: 90. OBLJETNICA RASPADA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE I POČETKA TALIJANSKE OKUPACIJE

Sažetak

Sredinom srpnja 1918. osnovano je Narodno vijeće za Rijeku i Sušak, a potom dolazi do burnih političkih te dijelom vojnih zbivanja u gradu (»Jelačićevci«). Rijeka i Sušak postali su sastavni dio Države SHS 29. listopada 1918. kada je Narodno vijeće postalo organ vlasti novonastale države.

Tijekom studenoga srbijanske su postrojbe ušle u Rijeku, ali već 16. studenoga dolazi do talijanske okupacije, koja se temelji na primirju s Austro-Ugarskom od 3. studenoga 1918. Srbijanske postrojbe nisu se pozvale na te odredbe iako su one i njima davale pravo na okupaciju u ime Antante. Ugovor je priznavao mjesne organe vlasti, ali Narodna vijeća nisu bili redoviti organi vlasti u Austro-Ugarskoj, nego novi organi u nepriznatoj Državi SHS. Raspad države i postojećih organa vlasti te nastanak novih organa koji pretendiraju postati legalnima zbivaju se sukladno pravilima međunarodnog prava. Uočljiva je težnja talijanskog iredentizma za ovim područjem kao i nedostatak interesa srbijanskih političara za zapadne, hrvatske krajeve.

Ključne riječi: Rijeka, Sušak, Država SHS, okupacija, narodna vijeća, 1918.

Državnopravni položaj Rijeke i Sušaka do 1918.

Rijeka je prema tekstu »Riječke krpice«, na dvoru prepravljenoj § 66. Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868., postala »corpus separatum« u sastavu »zemalja krune sv. Stjepana«, tj ugarskog dijela Austro-Ugarske Monarhije, čiji se privremeni status trebao naknadno rješavati. Ugarska tijekom privremenosti koja je potrajala do propasti Monarhije 1918., koristi zajedničke hrvatsko-ugarske organe vlasti u kojima ima prevlast. Provizorijem, gradom i kotarom upravlja guverner, čija nadležnost obuhvaća nadzor uprave u gradu te pomorstva u primorju od Rijeke do Karlobaga.¹

1 Čulinović, Ferdo, »Rijeka u državopravnom pogledu«, *Rijeka – Zbornik*, Matica hrvatska, Zagreb 1953., str. 265-269; Polić, Martin, *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, knj. II., Zagreb 1900., str. 52; *Povijest Rijeke*, SO Rijeka i Izdavački centar Rijeka (dalje ICR),

pobjednica u okviru država Antante, Srbija je odlučnijom akcijom možda mogla zadržati svoj vojni utjecaj, ako ne i upravu nad Rijekom. U svim postupcima dobrim dijelom se očituje nezainteresiranost, pa čak i popuštanje pred talijanskim iredentističkim zahtjevima.

Summary

RIJEKA AND SUŠAK IN 1918 :THE 90TH ANNIVERSARY OF COLLAPSE OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY AND BEGINNING OF THE ITALIAN OCCUPATION

In mid-July 1918, after the National Council for Rijeka and Sušak was established, it came to the tumultuous political and partially even military events in the city of Rijeka (the »Jelačićevci«, i.e. soldiers of the 79th Regiment of Count Jelačić). Rijeka and Sušak as parts of the collapsing Austro-Hungary became an integral part of the new State of SCS (Slovenes, Croats and Serbs), created on October 29, 1918 when the National Council of SCS in Zagreb, a capitol of Croatia, came into power as the supreme authority of the new state.

During November 1918 the Serbian troops penetrated Rijeka, but already on November 16 it followed the Italian occupation of the city. The occupation was based on the armistice with Austro-Hungary, signed on November 3, 1918. Serbian forces did not pay any attention to the armistice even it gave them also the right to occupation in the name of the Entente. The armistice was recognizing local authorities, but the National Council was not a regular authority of the old Austro-Hungarian Empire than the new authority of still unrecognized Yugoslav state. The disintegration of the old state and its existing authorities in a combination with the emergence of new organs, which tended to be legally successors, occurred through the events under the rules of international law. Additionally, there was a marked tendency of Italian irredentism toward this area as well as lack of interests by Serbian politicians for the Western Croatian lands.

Key words: Rijeka, Sušak, the State of SCS (Slovenes, Croats and Serbs), occupation, National Council, 1918

Darko Dukovski
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

TALIJANSKA OKUPACIJA ISTRE 1918-1920.

Sažetak

Po završetku Prvoga svjetskog rata istarski je poluotok postao sporno granično područje između Kraljevstva Srba Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije. Čekajući razgraničenje između te dvije države, odnosno državnopravni status, ponajprije tijekom Pariške mirovne konferencije a onda tijekom direktnih diplomatskih pregovora zainteresiranih strana, Istra je prolazila kroz razdoblje okupacije. Sam čin okupacije i ne bi bio toliko specifičan da nije riječ o okupaciji talijanske vojske (koja je bila članica Antante), dakle vojske neposredno zainteresirane i u pregovore uključene države. Talijanska je okupacija Istre, povijesno promatrano, značajna jer su u vrijeme njezina dvogodišnjega trajanja bitno promijenjeni politički i društveni uvjeti koji će u konačnici dovesti do njezine aneksije Kraljevini Italiji bez obzira na većinsku hrvatsku i slovensku etničku komponentu.

Bilo je jasno da je područje istarskoga poluotoka trebalo biti dijelom nagrade Italiji za sudjelovanje u ratu na strani Antante. Italija je tako početkom studenoga 1918., samo dva dana nakon vojne kapitulacije Austro-Ugarske, vojno okupirala Istru s mandatom Antante, dakle kao članica ovoga vojnog saveza, do konačnoga rješenja međudržavnih granica, da bi se ubrzo pokazalo da taj mandat Italija iskorištava kao vojno-političku podlogu u procesu priključenja Istre Kraljevini Italiji.

Pokušaji hrvatskih i slovenskih političara da se i u takvim nepovoljnim političkim uvjetima pokuša međunarodnoj zajednici predstaviti neosnovanost talijanskih posezanja za Istrom nisu urodili plodom, ne samo zato što su međunarodne sile bile uopće nezainteresirane za taj problem nego i zato što će i vlada Kraljevstva SHS u pregovorima s talijanskom vladom pokazati svekoliku političku netaktičnost, brzopletost i ne preveliku zainteresiranost.

Konačno, procesi talijanizacije hrvatskoga i slovenskog stanovništva, koji su započeli odmah po okupaciji, nastavili su se nakon Rapalskoga ugovora 1920., ali tada kroz još nasilnije oblike.

Ključne riječi: Istra 1918-1920., okupacija, odnarođivanje, Italija, Država SHS, Kraljevstvo SHS

I.

Okupacija je zatekla Istru u vrlo složenom i napetom političkom stanju koje se najtočnije može opisati kao kaotično stanje interregnuma i vrlo labave i ogra-

Summary

ITALIAN OCCUPATION OF ISTRIA 1918-1920

By the end of the World War I the peninsula of Istria became disputed border region between the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes on one side and the Kingdom of Italy on the other. Waiting for demarcation between two states, particularly at the time of the Peace Conference in Paris and then during the direct diplomatic negotiations between two stakeholders, Istria was undergoing a period of military occupation. Probably it could be so specific because it was the occupation from the side of the troops of the Kingdom of Italy (which was a member of the Entente), i.e. the army of the state which was immediately interested and included in the negotiations. Historically speaking, the Italian occupation of Istria was important because two-year period of its duration significantly altered the political and social conditions that ultimately led to its annexation to the Kingdom of Italy without any regard to the vast majority of Croatian and Slovenian ethnic component.

It was clear that the area of the peninsula of Istria should be a part of the reward for the Kingdom of Italy because of its participation in the war on the Allied side. So at the beginning of November 1918, just two days after the military surrender of Austro-Hungary, the Italian army occupied the whole Istria with the mandate of the Entente. Although Italy did it as a member of the victorious military alliance and only until the final fixation of interstate boundaries, it would soon show that Rome exploited the mandate as a military-political substrate in the process of joining of Istria to the Kingdom of Italy.

Attempts of Croatian and Slovenian politicians in order to try to present the Italian groundless encroachment to the international community, even in such unfavourable political conditions, were unsuccessful. It became an unchanging reality not only because international forces were generally uninterested in this problem, but also because the government of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in bilateral negotiations with the Italian government was showing multifaceted lack of political tact, haste and poor interest in this matter.

Finally, the processes of Italianization of Croatian and Slovenian population in Istria, which began immediately after the occupation of the peninsula, continued also after the Rapallo Treaty of 1920, but then through more violent forms.

Key words: Istria 1918-1920, occupation, assimilation, Italy, the State of Slovenes, Croats and Serbs, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes

Vladimir Kalšan
Muzej Međimurja, Čakovec

MEĐIMURJE 1918. I 1919. GODINE

Sažetak

Nakon sloma Bachova apsolutizma, Međimurje je 1861. ponovno ušlo u sastav mađarske županije Zala, pa je u ovom etnički najkompaktnijem hrvatskom kraju otvoren proces temeljite denacionalizacije, odnosno mađarizacije. Međimurci su ipak, zahvaljujući i katoličkoj crkvi, očuvali svoj nacionalni identitet. Nakon propasti Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine, demarkacijska linija između do tada zaraćenih sila povučena je rijekom Dravom, a ne Murom i Dravom. Međimurje je ostalo u Mađarskoj. Zbog teških općih prilika na kraju Prvoga svjetskog rata ogorčeni povratnici s bojišta digli su se protiv mađarskih vlasti. Mađari su 6. studenoga 1918. proglasili prijeki sud, te je po međimurskim selima u znak odmazde javno strijeljano i obješeno stotinjak ljudi i žena.

Narodno vijeće za Međimurje na čelu s dr. Ivanom Novakom mobiliziralo je hrvatsku javnost, i hrvatske su dobrovoljačke vojne postrojbe na Badnjak 1918. godine ušle u Međimurje i priključile ga tada već stvorenoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Na glavnom čakovečkom trgu 9. siječnja 1919. velika je narodna skupština donijela rezoluciju kojom je odbačena mađarska vlast, a Međimurje se odcijepilo od mađarske države »kojoj je do sada pripadalo samo pod utjecajem sile i protiv svoje volje«.

Hrvatska je vlast u Međimurju ipak bila tretirana kao provizorij. Čekala se odluka mirovne konferencije u Versaillesu. U ožujku 1919. u Mađarskoj je izbila revolucija Bele Kuna, te su se mirovni pregovori produžili. Ozbiljno su nastavljeni tek nakon sloma revolucije. U Međimurju je u međuvremenu boravila međunarodna vojna komisija za razgraničenje. Ona se na licu mjesta uvjerila u hrvatski karakter Međimurja. Vodeći se Wilsonovim principom samoodređenja naroda, mirovna je konferencija Međimurje dala Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca. Mirovnim ugovorom potpisanim u Trianonu 4. lipnja 1920. Mađari su se, uz protest, odrekli svih teritorija koji su pripali Kraljevini SHS. Tada su se odrekli i Međimurja.

Ključne riječi: Međimurje, 1918., 1919.

I.

Car i kralj Franjo Josip pozvao je 7. siječnja 1860. posebnim pismom Hrvatsku bansku konferenciju da iznese dokaze prema kojima Međimurje pripada Hrvatskoj. Naime, Mađari su cijelo vrijeme apsolutizma tražili da im se ono vrati

Summary

MEĐIMURJE IN 1918 AND 1919

In 1861, after the collapse of the Bach's absolutism, Međimurje became again a part of the Hungarian county of Zala. This fact opened a process of denationalization, or Hungarianization, in this ethnically compact Croatian area. Thanks to the Catholic Church, the Croatian people of Međimurje preserved its national identity. After the collapse of the Austro-Hungary in 1918, the demarcation line between the previously warring forces was not withdrawn by the River Mura than by the River Drava. In this way Međimurje remained in Hungary. Due to the general situation at the end of the World War I, domestic soldiers who were coming from the battlefields back to their homes rose up against the Hungarian government. Therefore, on November 6, 1918 Hungarians proclaimed a martial law. After that they shot and hanged nearly 100 men and women in a lot of villages of Međimurje.

The National Council for Međimurje under the leadership of Dr. Ivan Novak mobilized then the Croatian public. On Christmas Eve 1918, the Croatian volunteer troops entered Međimurje and incorporated it into the new created Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. On January 9, 1919, the great National Assembly met on the main square of Čakovec and passed a resolution that rejected the Hungarian government and seceded Međimurje from the Hungarian state »which it until now belonged only under the influence of force and against its will«.

In fact, Croatia's government over Međimurje was treated as provisional until a decision of the Peace Conference in Versailles was awaited. In March 1919, it broke out in Hungary a revolution under the leadership of Bela Kun and the peace talks in France temporarily lasted. Only after the collapse of the revolution they were seriously resumed. In the meantime an international military commission for demarcation visited Međimurje. The commission became convinced in the Croatian character of that area. Guided by the Wilson's principle of people's self-determination, the Peace Conference gave Međimurje to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Finally, on June 4, 1920 the peace treaty was signed at Trianon. Only then the Hungarians, although with the protest, denied all the territories that belonged to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Then they refused Međimurje too.

Key words: Međimurje, 1918, 1919.

Franko Mirošević
Zagreb

PRILOZI ZA POVIJEST DALMACIJE U 1918. GODINI

Sažetak

Godinu 1918. Dalmacija je dočekala u teškim gospodarskim problemima. Prethodne tri godine rata uništile su njezinu poljoprivredu. Vinogradarstvo, glavnu gospodarsku granu poharala je filoksera. Ono malo vina što je ostalo teško se prodavalo iako mu cijena zbog nesigurnog prometa do Rijeke nije bila niska. Bez osnovnih izvora za život težak se nalazio u velikom siromaštvu – bio je na rubu životne egzistencije. Velika opasnost prijetila je od gladi na selu, a još više u gradu. Organizirano racionirano snabdijevanje, nabavljanje hrane i njezina raspodjela nisu funkcionirali. Hrana koja je dolazila iz Austrije, prvo preko Trsta pa onda iz Rijeke, uvelike je kasnila. Količina je bila mnogo manja od one koju je Dalmacija trebala dobiti prema važećim propisima. Kontingente hrane za 1917. Dalmacija je dobila u 1918. godini. Uz navedeno i kvaliteta hrane bila je loša, ponekad je čak hrana bila neupotrebljiva.

Iako je Dalmacija i u miru proizvodila tek toliko krušarica da prehrani stanovništvo dva do tri mjeseca, njezini težaci nisu bili oslobođeni rekvizicije žita, kukuruza i ostalih proizvoda. Prehrana stanovništva mogla se poboljšati uvozom iz Banske Hrvatske i Bosne i Hercegovine, ali je to propisima ugarskog dijela države bilo zabranjeno. Tako je Dalmacija bila blokirana. Ta je blokada najviše koristila špekulantima i švercerima koji su hranu ilegalno prebacivali i prodavali po mnogo većoj cijeni. Tako je puk, dajući posljednje rezerve novca za prehranu, još više siromašio.

Najviše su bila ugrožena djeca kojima je zbog gladi prijetila smrt. Za spas djece, u Banskoj Hrvatskoj organiziran je smještaj kod slavonskih i moslavačkih seljačkih obitelji. Uz navedeno Dalmaciju u 1918. godini napadaju razne bolesti: epidemija boginja, tifusa i španjolske gripe, zvane španjola. Od tih bolesti umro je velik broj ljudi.

Političke prilike bile su donekle bolje. Nakon popuštanja represije sredinom 1917. počinje postupno oživljavanje političkog života. Prva polovica 1918. ispunjena je proslavama 100. godišnjice rođenja Petra Preradovića i skupovima na kojima se izražavala solidarnost sa Svibanjskom deklaracijom Jugoslavenskog kluba u Carevinskom vijeću, kojom se traži uspostava države južnih Slavena u okviru Dvojne Monarhije. Navedene proslave iskoristene su za izražavanje nacionalnih, domoljubnih, hrvatskih i slavenskih osjećaja. Možemo slobodno reći da su spomenute proslave bile uvod u snažno političko angažiranje dalmatinskih političara u stvaranje države koja bi okupila sve južne Slaveni koji žive u Dvojnoj Monarhiji.

Pripreme za ostvarenje navedenog cilja započele su donošenjem Zagrebačke rezolucije 3. ožujka 1918. Bila je to politička platforma koju su donijeli Jugoslavenski klub, Starčevićeva stranka prava i ostali politički čimbenici koji su prihvaćali tvrdnje da su Slovenci, Hrvati i Srbi jedan na-

rod, kao i stvaranje njihove države. Među njima su bili i dalmatinski političari. Oni su na sastanku u Zadru 13. i 14. travnja 1918. izrazili želju za koncentracijom političkih snaga za ostvarenje zajedničkog cilja, formiranje južnoslavenske države. Koncentracija je ujedno imala i cilj ukloniti sve stranačke prepreke na putu formiranja zajedničke države.

Spomenuta koncentracija ostvarena je u Dalmaciji 2. srpnja 1918. kada je na velikom narodnom zboru u Splitu donesena odluka da u Dalmaciji prestaju djelovati sve političke stranke, a da se umjesto njih osniva jedinstvena Narodna organizacija s rukovodećim odborom od 16 članova. Ona je ujedno preuzela rukovođenje političkim pokretom u Dalmaciji. Zadatak joj je bio pripremiti sudjelovanje njezinih članova u budućem Narodnom vijeću Srba Hrvata i Slovenaca. Sudionici sastanka u Splitu još su jednom prihvatili da su Slovenci, Hrvati i Srbi jedan narod i da imaju neotuđivo pravo i dužnost da samoodređenjem ostvare svoju državu.

Narodna organizacija Dalmacije je od tada postala središte oko kojeg su se okupljale slične organizacije ostalih južnoslavenskih zemalja unutar Monarhije, one kojima je bio cilj stvaranje Narodnog vijeća SHS-a. Vrhunac aktivnosti bio je 5. listopada 1918. kad je u Zagrebu formirano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba. Odlukom Hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. o prekidu svih državnopravnih odnosa Hrvatske s Carevinom Austrijom i Kraljevinom Ugarskom i proglašenju Narodnog vijeća vrhovnom vlasti u novonastaloj državi ostvaren je cilj stvaranja države.

Nakon 29. listopada 1918. Dalmacija je dobila svoju Zemaljsku vladu koja je započela stvarati svoje organe vlasti i svoju administraciju. Međutim, talijanska okupacija i nemiri u Banskoj Hrvatskoj ubrzo su prisilili vodstvo te nove države da traži saveznika s kojim bi se ujedinila da se država potpuno ne raspadne. Bila je to Kraljevina Srbija koja se tek ujedinila s Kraljevinom Crnom Gorom. Dalmacija nije stvaranjem države riješila ni jedan svoj problem. Naprotiv, nakon ulaska u zajednicu sa Srbijom za nju je, kao i za cjelokupnu Hrvatsku, započelo jedno vrlo teško razdoblje povijesti u kojem se moralo braniti svoj nacionalni identitet.

Ključne riječi: Dalmacija, koncentracija političkih snaga, Narodna organizacija, Narodno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca, Austro-Ugarska Monarhija, Jugoslavenski klub, južnoslavenski narodi Monarhije, samoodređenje, racionirana opskrba, rekvizicija, troimeni narod, Država Slovenaca, Hrvata i Srba, talijanska okupacija

Uvod

Dalmacija se od 1813. do 1918. nalazila u sastavu Habsburške Monarhije, i to u dijelu koji je pripadao Austrijskoj carevini. Ona je u postojećem uređenju Habsburške Monarhije zadržala svoju posebnost kao jedinstveno upravno područje zvano Kraljevina Dalmacija. Dakle, bila je posebna krunovina. Na čelu joj je bio kraljevski namjesnik koji je obnašao civilnu, vojnu i sudsku vlast. Imala je svoju Zemaljsku vladu, a od 1861. i Dalmatinski sabor koji je zasjedao u Zadru. U drugom dijelu te monarhije bila je Banska Hrvatska i Slavonija. Dakle, iako su bile u istoj državi i imale istog kralja (cara), nisu bile ujedinjenje jer se od 1867. Austro-ugarskom nagodbom cijela Monarhija dijeli na dva dijela, austrijski i ugarski.

Summary

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF DALMATIA IN 1918

In the year of 1918, Dalmatia was faced with several economic problems. Previous three years of the World War I destroyed its agricultural sector. Viticulture, the main economic sector, was devastated by phylloxera. Few wines that remained were difficult to be sold, although their price was not low because of unsafe traffic to the port city of Rijeka. Local peasants lived in a great poverty without a basic source of life and on the edge of existence. The biggest danger was the famine in the countryside, and even more in the city. Organized supply was limited and distribution of food did not work. The food coming from Austria, first via Trieste and then via Rijeka, was greatly delaying. The amount was heavily reduced in comparison with the fact that Dalmatia was supposed to get under the rule of applicable regulations. So Dalmatia received contingents of food for 1917 only in 1918. Nevertheless, the food was of poor quality, and sometimes totally useless.

In the peace times Dalmatia was producing grain which was only enough for nutrition during two or three months, even in years of plenty. However, its peasants were not exempted from requisition of grain, corn and other products. Nutrition of the population could be improved by importing from Banal Croatia and Bosnia and Herzegovina, but the regulations of the Hungarian half of the Habsburg Empire forbade it. In fact, Dalmatia was blocked. Such a blockade was used mostly by speculators and smugglers who illegally transported and sold groceries at much higher price. So the people became poorer giving last reserves of money for the food.

Most affected were the children as threatened with death because of hunger. In order to save the children from Dalmatia it was organized its accommodation by peasant families in Slavonia and Moslavina within Banal Croatia. Moreover, Dalmatia in 1918 was attacked by variety of diseases, epidemics of smallpox, typhus as well as the Spanish flu. A large number of people died because of these diseases.

Political conditions were something better. After the failure of repression in the middle of 1917 it began a gradual revival of political life. The first half of the 1918 was filled with celebrations of the 100th anniversary of the birth of the poet Petar Preradović as well as meetings expressing solidarity with the May Declaration of the Yugoslav Club in the Imperial Council, which had contained a request for the establishment of the state of South Slavs within the Dual Monarchy. The mentioned celebrations were used for the expression of national and patriotic sentiments, as Croatian as Slavic. We can say that these celebrations were an introduction into the strong political engagements of Dalmatian politicians in the process of creating of the state that would bring together all the South Slavs who were living in the Dual Monarchy.

Preparations for the achievement of these goals began by passing of the Zagreb resolutions on March 3, 1918 as the political platform adopted by the Yugoslav Club, Starčević's Party of Rights and other political factors that had accepted the claims about the Slovenes, Croats and Serbs as members of one people, as well as the calls for creation of their own state. Among them were also politicians from Dalmatia. They met together in Zadar on April 13-14, 1918 expressing a desire for a concentration of political power in order to achieve a common goal – the formation of the South Slavic state. Such a concentration had also a goal to remove all obstacles on the path of formation of a common state.

Mentioned concentration was achieved in Dalmatia on July 2, 1918. Then the great national assembly in Split made a decision to cease activities of all political parties in the province, and to establish a single National Organization with managing committee of 16 members. It also assumed management of the political movement in Dalmatia. Its task was to prepare its members to participate in the National Council of Serbs, Croats and Slovenes. The participants of the Split meeting agreed once again the Slovenes, Croats and Serbs would be one people and have an inalienable right as well as duty to realize through principle of self-determination their own state.

National Organization of Dalmatia became the political centre gathering similar organizations from the other countries of the South Slavs within the Monarchy with the goal of creating of a common National Council. The activity reached its peak in Zagreb on October 5, 1918 when it was formed the National Council of Slovenes, Croats and Serbs. Finally, the goal of creating of the common state was achieved with a decision passed by the Croatian Parliament on November 29, 1918 to cease all legal relations between Croatia on one side and the Austrian Empire as well as the Kingdom of Hungary on the other. At that time the National Council also was designated as the supreme power in the new state.

After October 29, 1918 Dalmatia received its Provincial Government, which began to create own authorities and his administration. However, both the Italian occupation and the unrests in the Banat Croatia forced leadership of the new government to seek ally for the unification in order to prevent fully dissolving of the state. Such an ally was the Kingdom of Serbia joined in the meantime with the Kingdom of Montenegro. But, by creation of the common state Dalmatia did not solve its problem. Together with the rest of Croatia also united with Serbia it entered a very difficult period in its history where it had to defend their national identity.

Key words: Dalmatia, the concentration of political power, the National Organization, the National Council of Serbs, Croats and Slovenes, Austro-Hungarian Monarchy, the Yugoslav Club, the South Slavic peoples of the Monarchy, self-determination, limited supply, requisition, the people with three names, State of Slovenes, Croats and Serbs, Italian occupation

Zdravka Jelaska Marijan
Hrvatski institut za povijest, Zagreb

USPOSTAVA ZEMALJSKE VLADE ZA DALMACIJU U SPLITU 2. STUDENOGA 1918.

Sažetak

Na temelju sačuvane arhivske građe, tiska i objavljenih sjećanja rasvjetljavaju se okolnosti osnivanja Zemaljske vlade za Dalmaciju u Splitu 2. studenoga 1918. Posebno je kritičkoj analizi podvrgnut opis tadašnjih zbivanja iznesen u sjećanjima Josipa Smodlake, koji umnogome odstupa od činjenica koje nalazimo o događajima u suvremenim izvorima. O spornim se tvrdnjama raspravlja kroz traženje odgovora na četiri pitanja: tko je i kako imenovao Zemaljsku vladu za Dalmaciju, zašto je za središte Vlade izabran Split a ne Zadar, tko je i kako odlučio o preuzimanju Namjesništva u Zadru, te kada je predstavnik dalmatinskih Srba uključen u Zemaljsku vladu.

Ključne riječi: Dalmacija, 1918., Zemaljska vlada

Uvodne napomene

Problemom uspostave Zemaljske vlade za Dalmaciju u Splitu 1918. godine historiografija se nije posebno bavila. Ipak, neki radovi koji razmatraju uspostavu Države SHS dotiču se i tog pitanja. Vezano za način na koji je ustanovljena Zemaljska vlada za Dalmaciju u Splitu 1918. godine, o njezinom odnosu s Narodnim vijećem SHS-a u Zagrebu i s Narodnom organizacijom za Dalmaciju u Splitu, o izboru sjedišta vlade, kao i o odnosu prema ranijim organima pokrajinske vlasti u Zadru, u historiografiji su iznošena različita mišljenja, često kontradiktorna, no nikad nije napravljena temeljitija analiza izvora o tom pitanju. Ranije se uglavnom osnovne podatke o uspostavi Zemaljske vlade za Dalmaciju preuzimalo iz tiska, a od kraja pedesetih godina 20. stoljeća preuzimalo se kratki osvrt sadržan u radu Srđana Budisavljevića o stvaranju Države SHS.¹ Od sedamdesetih godina dalje

¹ Budisavljević, Srđan, *Stvaranje države Srba, Hrvata i Slovenaca: povodom četrdesetogodišnjice jugoslavenskog ujedinjenja*, Zagreb 1958., str. 141-142.

dište prije talijanske okupacije Zadra, pa se promjena pokrajinskog središta nika-ko ne može smatrati posljedicom okupacije Zadra.

U vrijeme preuzimanja vlasti u pokrajini između Narodne organizacije za Dalmaciju u Splitu i Narodnog vijeća u Zadru vladala je živa komunikacija, a preuzimanje Namjesništva u Zadru provedeno je s ovlaštenjima dobivenim iz Splita.

U Zemaljsku vladu za Dalmaciju Uroš Desnica nije uključen tek nakon okupacije sjeverne Dalmacije, već je povjerenikom za pravosuđe imenovan odmah u vrijeme uspostave Zemaljske vlade, te je netočna tvrdnja da je imenovan nakon prigovora srpskih izbjeglica kako Srbi nisu zastupljeni u Zemaljskoj vladi.

Summary

ESTABLISHMENT OF THE PROVINCIAL GOVERNMENT FOR DALMATIA IN SPLIT ON NOVEMBER 2, 1918

Based on survived archival materials, press and published memoirs the author tries to present the circumstances around the establishment of the Provincial Government for Dalmatia in Split on November 2, 1918. Especially, the article is devoted to the critical analyse of description of events presented in the memoir of Josip Smodlaka that greatly deviates from the facts found in sources of that time. The disputed claims are discussed by seeking answers to four questions: who had appointed the Provincial Government of Dalmatia; why the city of Split was elected for the centre of the Government instead of the city of Zadar; who decided on the takeover of the Regency in Zadar; and when a representative of Dalmatian Serbs was included into the Provincial Government.

Key words: Dalmatia, 1918, the Provincial Government

Tado Oršolić
Zavod za povijesne znanosti HAZU, Zadar

DALMACIJA U POSLJEDNJEM TROMJESEČJU 1918. ZABILJEŽENA U DALMATINSKIM NOVINAMA

Sažetak

Događaji vezani uz društvene, političke ali i vojne (u listopadu) prilike tijekom listopada, studenoga i prosinca 1918. intenzivno su se prenosili u novinskim člancima, osobito u najčitanijim dalmatinskim novinama, »Narodnom listu« i »Novom Dobu«, ali i jedinim tzv. »oporbenim novinama«, »Hrvatskoj kruni« (glasilu Starčevićeve stranke prava). Ushićenja javnosti vezana uza stvaranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS) bila su velika, međutim, odmah je nastupilo i razočaranje kada su se na dalmatinsku obalu počeli iskrcavati talijanski vojnici. Kroz onodobne dalmatinske novine nastojalo se istražiti razdoblje zadnjeg burnog tromjesečja 1918. i uvidom u novinske članke analizirati događaje koji su se odnosili na opće društveno-političke prilike. Tematika novinskih članaka koji su se objavljivali u dalmatinskim listovima bit će razvrstana u tri temeljne cjeline, i to: vijesti i članci vezani uz osnivanje i djelovanje nove Države SHS te ujedinjenje u zajedničku Državu s Kraljevinom Srbijom; pisanje o zaposjedanju dalmatinske obale od strane talijanske vojske i protivljenju javnosti takvim postupcima; i na kraju, propagandno djelovanje u svrhu potpore ujedinjenju u zajedničku Državu odnosno Kraljevinu SHS te različitim mišljenjima oko ustroja zajedničke države. U tom kontekstu je i u ovome radu istraženo pisanje javnih medija odnosno značajnijih novina koje su izlazile u Dalmaciji, kao i njihov utjecaj na oblikovanje javnog mnijenja.

Ključne riječi: Dalmacija, 1918., novine

Uvod

Zadnji mjeseci postojanja austrijske pokrajine Dalmacije gledano kroz odjeke javnih medija, u ovome slučaju, donose niz informacija, događaja i prije svega političkih konotacija u prijelaznom razdoblju nestajanja stoljetne austrijske uprave i uspostave jedne nove zajednice naroda oblikovane u Državi Slovenaca Hrvata i Srba (dalje SHS), odnosno Kraljevini SHS. Pitanje koje se na samom početku

Zadra bit će u tome što će Zadar vrlo brzo biti zaposjednut od strane Talijana i od tada će ushićenje zadarske javnosti prijeći u razočaranje. Ali u tiskovinama neće biti niti jedne riječi kritike ili osude vođenja aktualne politike, nego će to isključivo biti osuda talijanskog osvajanja Dalmacije. Stranački list Starčevićeve stranke prava »Hrvatska kruna« i list klera »Dan« će u tom pokušaju kritičkog preispitivanja ulaska u zajedničku Državu SHS ostati osamljeni. Naposljetku će jedino »Hrvatska kruna«, tj. don Ivo Prodan kao glavni urednik, pokušati kritički polemizirati o budućem uređenju (republičkom ili monarhijskom) nove države, ali taj glas neće imati odjeka i neće bitnije utjecati na oblikovanje političkog i javnog mnijenja. Možemo reći kako je dalmatinsko novinstvo, osim što je imalo ulogu informativnog karaktera, zasigurno imalo i utjecaja na oblikovanje javnog mnijenja. Dnevni list »Novo Doba« kao neslužbeno glasilo hrvatsko-srpske koalicije u tom pogledu bio je isključivo usmjeren k jednom cilju, ostvarenju zajedničke Države SHS odnosno združivanju u zajedničku državu s Kraljevinom Srbijom.

Summary

DALMATIA IN THE LAST THREE-MONTH-PERIOD OF 1918 AS RECORDED IN DALMATIAN NEWSPAPERS

The events of social, political and military (in October 1918) conditions during October, November and December 1918 were intensively carried out in newspaper articles, especially in the most widely read Dalmatian newspapers *Narodni list* (National Journal) and the *Novo Doba* (New Age) as well as in the only so called »oppositional newspaper«, namely in the *Hrvatska kruna* (Croatian crown, the organ of the Starčević's Party of Rights). Elation of the public regarding the creation of the State of Slovenes, Croats and Serbs (SCS) was great. However, the elation was immediately performed into disappointment when the Italian troops began to disembark on the Dalmatian coast. Relying on the Dalmatian newspapers of that time, the author has attempted to investigate the turbulent period of the last three-month-period of 1918 and through examination of the articles to analyze the events that were related to socio-political circumstances in general. The themes of articles published in the Dalmatian newspapers are grouped into three main units, namely: news and articles related to the establishment and functioning of the new State of SCS and its unification with the Kingdom of Serbia into a common state; writing about the occupation of the Dalmatian coast by the Italian Army and public opposition to a such fact; and propaganda in favour of support for unification into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes as the common state, as well as different opinions about the structure of this state. In this context, this article presents the results of explored the public media and major newspapers that were published in Dalmatia, as well as their influence on shaping public opinion.

Key words: Dalmatia, 1918, newspapers

Ante Bralić
Odjel za povijest Sveučilišta u Zadru

ZADARSKA RECEPCIJA SLOMA AUSTRO-UGARSKE MONARHIJE I STVARANJA NOVIH DRŽAVA

Sažetak

Prilikom sloma Habsburške Monarhije 1918. u Zadru je došlo do nove prekonfiguracije političke scene koja se odvijala u uvjetima talijanske vojne okupacije i komunikacijske blokade prema drugim hrvatskim područjima. S jedne su se strane hrvatske i srpske političke snage ujedinile u jedan »jugoslavenski« nacionalni odbor i pokušavale pred jakim talijanskim pritiskom sačuvati hrvatski tj. jugoslavenski karakter grada, a s druge se strane talijanska politička elita zalagala za priključenje Dalmacije i Zadra Kraljevini Italiji. Pri tome je talijanska zajednica bila u nadmoćnijoj poziciji zahvaljujući nazočnosti talijanske vojske. Unutar hrvatskog korpusa došlo je do razlika u pogledu prema novoj jugoslavenskoj državi. Dok je krug oko »Narodnog lista« shvaćao stvaranje jugoslavenske države kao nastanak nove jedinstvene jugoslavenske nacije, pravaški je krug oko Ive Prodana stvaranje Jugoslavije vidio kao rješenje hrvatskog pitanja kojim bi se očuvala hrvatska navnopravnost. Tijekom vremena Prodan je sve jasnije naglašavao potrebu očuvanja hrvatske posebnosti unutar jugoslavenske zajednice.

Ključne riječi: Zadar, »Narodni list«, »Hrvatski list«, »La Voce Dalmatica«, 1918. godina

Uvod

Objavom Prvoga svjetskog rata došlo je do hibernacije političkog života u Dalmaciji. Suspenzija rada Carevinskog vijeća, preventivna cenzura tiska, pismovna cenzura, zabrana javnog okupljanja i rada političkih stranaka kao i politička represija prema politički sumnjivim osobama paralizirale su politički život u Zadru, glavnom gradu Dalmacije. Austrougarske vlasti su pri tome imale diferenciran stav prema svakoj pojedinoj političkoj grupaciji. Na najžešćem udaru bili su pojedinci i organizacije srpske ili projugoslavenske orijentacije. U Zadru su tako već prvog dana rata raspuštene srbofilske organizacije kao što su »Hrvatski sokol« i »Hrvatski akademski klub«. Zatvoreni su političari izrazite jugosla-

Summary

ZADAR RECEPTION OF COLLAPSE OF THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY AND CREATION OF NEW STATES

In 1918, the collapse of the Habsburg Monarchy changed the political scene in Zadar faced with the Italian military occupation and blockade of communication with other Croatian regions at the same time. On one hand, Croatian and Serbian political forces were united in a »Yugoslav« national committee and tried to preserve Croatian or Yugoslav character of the city exposed to the strong Italian pressure. On the other side, the Italian political elite advocated for joining of Dalmatia including Zadar with the Kingdom of Italy. At the same time the Italian community in a local horizon was in a better position thanks to the presence of the Italian army. Within the Croatian corpus there was a difference in terms of the new Yugoslav state. While a circle around the *Narodni list* (National Journal) conceived the creation of the Yugoslav state as emergence of a new unified Yugoslav nation, the circle around Ivo Prodan and the Party of Rights saw in the creation of Yugoslavia a solution for the Croatian question in a manner that would preserve the equality of the Croatian nation. Gradually Prodan was emphasizing more and more clearly the need to preserve the particular characteristics of the Croatian nation within the Yugoslav community.

Key words: Zadar, »Narodni list«, the Croatian newspaper, »La Voce Dalmatica«, 1918

Tonko Barčot
Arhiv Općine Vela Luka

ODBORI NARODNOG VIJEĆA SHS-a NA OTOKU KORČULI: USPOSTAVA, DJELOVANJE I POLITIČKO-UPRAVNI KONTEKST

Sažetak

U radu se daje presjek zbivanja posljednja dva mjeseca 1918. godine na otoku Korčuli. Na temelju zapisa iz Arhiva Vele Luke i Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, izvještaja periodike i literature, analiziraju se političke, upravne, ali i druge životne mijene otoka u spomenutom razdoblju. U prvom planu je djelovanje odbora Narodnog vijeća SHS-a i njihova projugoslavenska aktivnost. Analizira se pozadina osnutka tih tijela i njihova stvarna vlast, odnos prema središnjici Narodnog vijeća, postojećim instancama upravne vlasti i talijanske vojne vlasti. Opisuje se dolazak talijanske vojske i reakcija članova odbora Narodnog vijeća početkom studenoga, a potom se prati »suživot« hrvatskih civilnih i talijanskih vojnih vlasti do konca 1918. Kod djelovanja odbora Narodnog vijeća i upravnih vlasti na otoku naročito se izdvaja projugoslavenska aktivnost. U poglavlju »Narodna republika Blato« opisuje se pokušaj konkretnijeg prototalijanskog djelovanja i slobodan položaj Blata u odnosu na općinska središta u Veloj Luci i Korčuli, a značajan prostor je posvećen provedbi tajnog plebiscita za priključenje jugoslavenskoj državi kao vrhuncu takvog djelovanja. Zaključuje se kako su osnutak i djelovanje odbora Narodnog vijeća bili u značajnoj mjeri autonomni, kao i da su u prvim danima novostečene slobode ti odbori imali stvarnu vrhovnu vlast. Djelovanje tih organa na otoku bilo je izrazito »projugoslavensko«, a time i »antitalijansko«. Od dolaska talijanske vojske početkom studenoga 1918. njihovo samostalno djelovanje se kontinuirano sužava, iako se sve do kraja prosinca zamjećuje jasan trag izvjesne autonomije i otpora.

Ključne riječi: otok Korčula, odbori Narodnog vijeća SHS-a, talijanska okupacija, tajni plebiscit, »Narodna republika Blato«, 1918.

Ispraćaj Austro-Ugarske Monarhije i formiranje odbora Narodnog vijeća SHS-a

U literaturi se provlači jedinstvena ocjena kako je poraz i raspad Austro-Ugarske dočekan s oduševljenjem u narodu.¹ U Račišću se slom Austro-Ugarske

1 Andrijić, Marko, »Prva talijanska okupacija otoka Korčule (1918-1921)«, *Blatski ljetopis*, 3, Zagreb 2002., str. 227; Letica, Zvonko, »Grad Korčula od 1900. do 1941.«, *Sjećanja jedne generacije*, Korčula 1990., str. 162.

- Beuc, Ivan, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)*, Zagreb 1969.
- Foretić, Dinko, »Otpor stanovništva otoka Korčule prvoj talijanskoj okupaciji 1918-1921.«, *Korčula u revolucionarnom radničkom pokretu, Narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1919.-1945.*, Zagreb – Korčula, 1989.
- Krizman, Bogdan, »Planovi talijanske vrhovne komande na Jadranu koncem 1918.«, *Pomorski zbornik*, knj. VI, Rijeka 1968.
- Krizman, Bogdan, »Talijanska okupacija na Jadranu i misija A. Tresića Pavičića 1918.«, *Pomorski zbornik*, knj. V, Rijeka 1967.
- Letica, Zvonko, »Grad Korčula od 1900. do 1941.«, *Sjećanja jedne generacije*, Korčula 1990.
- Oreb, Franko, *Narodna glazba Vela Luka 1893.-1983.*, Vela Luka 1983.
- Pederin, Ivan, »Talijanska okupacija Korčule i Dalmacije poslije 1918.«, *Godišnjak grada Korčule*, Gradski muzej Korčula, Korčula 2001.
- Petković-Kovač, Branko, »100 godina uspješne borbe sa zaraznim bolestima«, *Spomen knjiga 100-godišnjice osnutka Ljekarne Blato na Korčuli 1865-1965.*, Blato 1966.
- Škunca, Matej, *Topografski priručnik Dalmacije i popis stanovništva*, Naklada Hrvatske knjižare, Split 1922.
- Živojinović, Dragan R., »Italija u Dalmaciji 1918.-1920.«, *Zadarska revija* (1-2), Zadar 1974.
- Živojinović, Dragan R., »Tajni referendum o centralnoj Dalmaciji 1919. i njegov politički značaj«, *Zadarska revija* (4), Zadar 1967.

Summary

COMMITTEES OF THE NATIONAL COUNCIL OF SLOVENES, CROATS AND SERBS ON THE ISLAND OF KORČULA – SETTING UP, FUNCTIONING AND POLITICAL AND ADMINISTRATIVE CONTEXT

The article gives a cross-section view of the last two months of 1918 on the island of Korčula. On the basis of documents from the Archives of Vela Luka and Croatian State Archives as well as newspaper articles and reports, and bibliography, the author analyzes political, administrative and other vital changes in the life of Korčula in the above mentioned period. The functioning of the committees of the National Council of SCS and their pro-Yugoslav activities are in the focus of the article. Also analyzed is the background of the setting-up process of these bodies and their real authority as well as their relationship towards the Central Committee of the National Council of SCS, existing levels of civil authorities and Italian military authorities. The article follows the arrival of the Italian forces at the beginning of November, the reaction of the members of the committee of the National Council of SCS and proceeds with co-existence of the Croatian civil and Italian military authorities until the end of 1918. The functioning of committee of National Council of SCS and administrative bodies is characterised by Pro-Yugoslav activities.

Chapter »Peoples Republic of Blato« examines the attempt of more concrete anti-Italian activities and the free position that Blato had in comparison with municipalities of Korčula and Vela Luka. A peak of those activities – the realization of secret plebiscite to join Yugoslavia - is described in detail. It follows that establishing and functioning of committees of the National Council of SCS represented an autonomous process. Also, in the first days of newly-acquired freedom the committees had a real authority. Their functioning on Korčula can be marked as »pro-Yugoslav«, and hence »anti-Italian«. The arrival of the Italian troops on Korčula at the beginning of November 1918 marks the beginning of continuous decline of their functioning, although certain autonomy and resistance can be traced till the end of December.

Key words: the Island of Korčula, committees of the National Council of Slovenes, Croats and Serbs, Italian occupation, secret plebiscite, »Peoples Republic of Blato«, 1918

79. PUKOVNIJA ZAJEDNIČKE VOJSKE U PRVOME SVJETSKOM RATU

Sažetak

Prilog daje pregled vojnih aktivnosti 79. K.u.K. pukovnije tijekom Prvoga svjetskog rata, tj. vojnih operacija i značajnijih događaja u njenoj zoni djelovanja. Ratni put pukovnije proteže se od druge polovice 1914. i obuhvaća borbe na Balkanskom bojištu, među njima vrlo teške i krvave borbe u Cerskoj i Kolubarskoj bitci i bitci na Drini. Početkom 1915. 79. K.u.K. pukovnija odlazi na Karpatе (Istočno bojište). Tijekom zime i ranog proljeća vode s Rusima teške borbe na Karpaticima (Zimska i Uskršnja bitka za Karpatе) da bi probojem kod Gorlica (svibanj 1915) krenuli prema Lavovu (Lemberg), gdje su stigli tijekom lipnja iste godine. U borbama do kraja godine stići će do krajnje točke svojega ratnog puta: do ruskog grada Lucka, gdje će tijekom lipnja i srpnja 1916. doživjeti izuzetno teške gubitke u poznatoj Brusilovljevoj ofenzivi.

U kolovozu iste godine počinje prebacivanje pukovnije (po dijelovima) na Jugozapadno bojište (rijeka Soča). Tu će sudjelovati u VIII. i narednim bitkama sve do odbacivanja Talijana na rijeku Piavu u jesen 1917. (XII. sočanska bitka). Na sočanskoj bojišnici imaju značajne aktivnosti tijekom X. sočanske bitke kod Vodica i Svete Gore i XI. kod Kosterjevice na Krasu. Nakon XII. sočanske bitke dolazi na Grappa front, izuzetno vojno aktivno i vrlo teško planinsko područje gdje će se zadržati sve do kraja rata.

Prilog je pisan na temelju dostupne arhivske građe u Zagrebu i Beču te vojno-stručne literature koja obrađuje pojedine ratne događaje, ustrojstvo vojnih cjelina u kojima je pukovnija djelovala, njihove ratne zadaće i operativne učinke.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, 79. pješačka pukovnija, K. und K. Otočaner Infanterieregiment Graf Jellačić Nr. 79, Balkansko, Istočno i Jugozapadno bojište, Karpati, Galicija, Rusija (Volinija), rijeka Soča (Isonzo), rijeka Piave, Grappa front

Uvod

Sve je počelo jednim izletom u dolinu rijeke Soče u Sloveniji. Zamijetio sam velik broj vojnih objekata iz Prvoga svjetskog rata, a poglavito brojna vojna groblja i vojničke kapelice na kojima su položeni vijenci u čast poginulima iz svih država čiji su narodi sudjelovali u tim bitkama. Nažalost, hrvatskih vijenaca nisam nig-

Summary

THE 79TH REGIMENT OF THE AUSTRO-HUNGARIAN ARMY IN THE FIRST WORLD WAR

The article provides an overview of military activities of the 79th Regiment of the Austro-Hungarian Army during the World War I, especially military operations and significant events in its zones of action. War path of the Regiment began in the second half of 1914 including fighting in the Balkan battlefield, among them especially tough and bloody battles of Cer and Kolubara as well as the Battle of the Drina River. At the beginning of 1915 the Regiment went to the Carpathian Mountains (Eastern Front). During winter and early spring it was leading heavy fighting with the Russians in the Carpathians (winter and Eastern battle for the Carpathians). After its penetration at Gorlitz (May, 1915) the Regiment moved towards L'viv (Lemberg), where arrived in June of that year. Through fightings continuing till the end of the year it reached a final point of its war path: the Russian town Luck, where in June and July 1916 experienced extremely heavy losses because of the well-known offensive of the Russian general Brusilov on the Eastern Front.

In August of the same year it began the transfer of the parts of the Regiment to the Southwestern battlefield (the Isonzo River). The Regiment participated there in the eighth and subsequent battles, which were finished with rejecting of Italians to the Piave River in the fall of 1917 (the 12th battle of Isonzo). On the Isonzo battlefield the Regiment achieved significant activities also in the 10th battle of Isonzo by Vodice and Sveta Gora as well as in the 11th battle of Isonzo by Kostanjevica in this area. After the 12th battle of Isonzo it came at Grappa Front, an extremely military active and very difficult mountainous area, retaining there until the end of the war.

The article was written on the base of the available materials from archives in Zagreb and Vienna, as well as military-technical literature on specific war events, with special attention to the organization of military units in which the Regiment had been acting as well as their war-time tasks and operational effects.

Key words: First World War, the 79th Infantry Regiment (Otočaner Infanterieregiment Graf Jellačić Nr. 79), the Balkan, the Eastern and the Southwestern battlefields, Carpathians, Galicia, Russia (Volinia), Isonzo and Piave, the Grappa Front

Ivan Bulić
Hrvatsko katoličko sveučilište u Zagrebu

VOJNA CENZURA U HRVATSKOJ ZA VRIJEME PRVOGA SVJETSKOG RATA

Sažetak

Organizirana i institucionalna vojna cenzura prvi put je uspostavljena za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Činjenica da su je primjenjivale sve zaračene države svjedoči o osobitostima cenzorskih mjera u čitavom spektru ratnih aktivnosti. U sadržajnom kontekstu ona je imala zadaću štiti stanovništvo, osobito vojnu sastavnicu, od propagandnog djelovanja neprijateljskih država, ali i neutralizirati oporbene grupe u vlastitom državnom korpusu. Radi toga je vojna cenzura uspostavljena i na ozemlju Hrvatske. Historiografska analiza njene uspostave i primjene za trajanja rata upućuje na razmatranje vojnih, političkih i gospodarskih mjera u ratom zahvaćenoj Austro-Ugarskoj Monarhiji te, sukladno tome, i Trojedinj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Hrvatska, cenzura

Uvod

Razdoblje Prvoga svjetskog rata predstavljalo je granicu epoha. Doista je opravdana historiografska interpretacija po kojoj se 19. stoljeće ozračjem, duhom i mentalitetom prelilo i na desetljeće i pol 20. stoljeća. Isto razdoblje, međutim, obilježavaju i suprotnosti iskazane učvršćivanjem vojno-političkih saveza, međunarodnim krizama, ubrzanim naoružavanjem, vojnim reformama i Balkanskim ratovima. Granice između politike i vojske ubrzano su smanjivane, a vojni stratezi su ostvarivali sve više utjecaja kako na unutarnjopolitičke tako i na vanjskopolitičke odnose. Sve je upućivalo na opći sukob.

Zato se to desetljeće i pol može shvatiti i kao pripremno razdoblje. Ono u sadržajnom kontekstu ima sve elemente 20. stoljeća – stoljeća ratova.

Kako su u prethodnom razdoblju politički, društveni i gospodarski odnosi uznapredovali tako je i karakter budućeg sukoba trebalo prilagoditi novim okolnostima. Nagovještaj *Velikog rata* zahtijevao je potpunu predanost pripremanja. Sukladno spoznaji o opsegu i strukturi predstojećeg sukoba planirana je primjena

Summary

MILITARY CENSORSHIP IN CROATIA DURING THE FIRST WORLD WAR

At the time of the World War I it was established an organized and institutional military censorship. The fact that the censorship was applied by all the warring countries testifies the features of censorship's measures in the entire spectrum of war activities. In this context it had a duty to protect the population, especially the military component, from the propaganda activities of the enemy states, but also to neutralize the opposition groups in their own state corpus. Therefore, the military censorship was established on territory of Croatia too. Historiographic analysis of its establishment and implementation at the time of the war leads to consideration of military, political and economic measures in the war-torn Austrian-Hungarian Empire and, accordingly, the Tripartite Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia.

Key words: First World War, Croatia, military censorship

Tomislav Zorko
Zdravstveno učilište, Zagreb

NARODNE STRAŽE NARODNOG VIJEĆA SHS-a NA PROSTORU BANSKE HRVATSKE

Sažetak

Kraj Prvoga svjetskog rata donio je raspad Austro-Ugarske Monarhije i stvaranje novih država na njezinom teritoriju, što je promijenilo političku kartu Srednje i Jugoistočne Europe. Proces raspada Dvojne Monarhije i nastanak Države Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS) stvorio je čitav niz političkih i društvenih problema, a teška socijalna i gospodarska situacija otvarala je mogućnost nastanka potpunog kaosa. Nove političke elite koje su nastajale i preuzimale vlast htjele su to spriječiti. Anarhija i kaos onemogućili bi ih u političkoj akciji stvaranja i organiziranja Države SHS. U takvim okolnostima Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba (NV SHS), kao vrhovno političko tijelo, potiče osnivanje svojih ogranaka i narodnih straža. Narodne straže bile su dobrovoljačke poluvojne jedinice sastavljene od pristaša NV-a SHS-a. U njihovom radu i djelovanju javljali su se i brojni problemi (nedostatak ljudstva, disciplina, itd.). Problematičniji dio djelovanja bio je u tome što se dio straže koristio u političkim obračunima od kojih se najkrvaviji dogodio 5. prosinca 1918. Tijekom prosinca 1918. i siječnja 1919. u procesu likvidacije NV-a SHS-a i njegovih Mjesnih odbora ukinute su i Narodne straže.

Ključne riječi: Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba (NV SHS-a), Mjesni odbori Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, Narodne straže NV-a SHS-a

Uvod

Prvi svjetski rat ostavio je teške posljedice – velike ljudske žrtve i ogromnu materijalnu štetu. U Austro-Ugarskoj Monarhiji posljedice rata bile su vidljive u razrušenom privrednom, društvenom i socijalnom životu. Južni Slaveni Austro-Ugarske Monarhije organizirali su se i stvorili svoju političku tvorevinu Državu Slovenaca, Hrvata i Srba (dalje: Država SHS). No, njoj su okolnosti, ali i stavovi nekih njezinih političkih subjekata nametnuli ulogu provizorija. Unutar Države SHS dominantnom je postala politička opcija koja je zagovarala ujedinjenje Južnih Slavena. U stvarnosti, to je značilo ujedinjenje Države SHS s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom.

tiju nezadovoljstva (socijalnog i nacionalnog) nastalog u godinama prije i tijekom rata. Nemirima stanovništva, uglavnom seljačkog, priključio se i Zeleni kader. Nemiri su dosegli vrhunac krajem listopada i početkom studenoga 1918. Situacija se prema izvještajima s terena, koji su, treba napomenuti, ponekad bili pretjerani, činila apokaliptičnom, kao da je stigao sudnji dan. Narodno vijeće SHS-a i Država SHS takvo stanje nisu znali riješiti. U takvim okolnostima ni Mjesni odbori ni njihove Narodne straže nisu se bolje ponašali. U gradovima i mjestima gdje su vlasti, redarstvo, vojska, a s njima onda i Narodne straže, bili dobro organizirani, do ozbiljnijeg narušavanja reda i mira nije dolazilo. U mjestima gdje to nije bio slučaj situacija je bila različita. Narodne straže koje su organizirali Mjesni odbori NV-a SHS-a pokazale su se u velikom dijelu vrlo problematične. Bile su sastavljene nabrzinu, najčešće od sumnjivih pojedinaca, te ih je karakterizirala nedisciplina. Ipak, može se zaključiti da su Narodne straže ponegdje odigrale važnu ulogu u održavanju reda i mira, no najgore je bilo njihovo korištenje u političkim obračunima. Posebno problematično bilo je i korištenje Narodne straže, uz objašnjenje očuvanja reda, mira i sigurnosti, u svrhu obračuna sa suprotnim političkim stavovima od onog dominantnog u Narodnom vijeću SHS-a.

Summary

NATIONAL GUARDS OF THE NATIONAL COUNCIL OF SLOVENES, CROATS AND SERBS ON THE TERRITORY OF BANAL CROATIA

The end of World War I brought about dissolution of Austro – Hungarian Empire and the creation of new states on its territory, changing thereby the political map of the Central and South-Eastern Europe. The process of dissolution of the Dual Monarchy and the birth of the new State of Slovenes, Croats and Serbs (State of SHS) created a whole series of political and social problems and the difficult social and economic situation opened the possibility of fall down into a complete chaos. Newly emerging political elites, which were taking over the governing of the country, wanted to prevent it. Anarchy and chaos would have impaired their political action of creating and organizing the State of SHS. Under such circumstances the National Council (Narodno vijeće) of Slovenes, Croats and Serbs (NV SHS), as the supreme political body, encouraged the formation of its branches and national guards. National guards were voluntary paramilitary units made up of the supporters of NV SHS. Certain problems (lack of manpower, discipline, etc.) did occur in their work and activity. A problematic part related to its activity lies in the fact that a part of the guard has been used in political skirmishes, the bloodiest of which happened on December 5, 1918. During month of December 1918 and January 1919, in a process of terminating the activity of NV SHS and its local branches national guards has been dismissed as well.

Key words: National Council (Narodno vijeće) of Slovenes, Croats and Serbs (NV SHS), local committees of the National Council of Slovenes, Croats and Serbs, national guards of the National Council of Slovenes, Croats and Serbs

Branka Boban
Zagreb

STJEPAN RADIĆ U VRIJEME PRVOGA SVJETSKOG RATA¹

Sažetak

U radu se prikazuje kako je Stjepan Radić na početku rata, u strahu da u slučaju raspada Austro-Ugarske dođe do podjele hrvatskih zemalja između Italije, Mađarske i Srbije, podržavao dinastiju Habsburga (radi toga je »carističku politiku« vodio već od aneksije BiH 1908), te razloge zbog kojih se već od 1917. jasno opredijelio za sile Antante, a od proljeća 1918. za ujedinjenje Hrvatske sa Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku jugoslavensku državu. Pritom se pokazuje kako se 1914. nadao da će rat natjerati vrhove monarhije da napokon reformiraju državu u demokratsku federaciju – ili savez ravnopravnih naroda, sposoban ostvariti građanska prava, ali i socijalne potrebe svih slojeva društva. Kada je, nakon dolaska cara Karla na prijestolje tu nadu izgubio, opredijelio se za izlazak iz te države, tim prije što je postajalo sve jasnije da bez obzira na opredjeljenje Hrvata ta država neće opstati. Rješenje je nalazio u osnivanju federalno-konfederalne jugoslavenske države te se energično protivio brzom i bezuvjetnom ujedinjenju. No značajan dio rada posvećen je njegovom silnom angažiranju u Saboru na rješavanju gorućih problema hrvatskog civilnog stanovništva, prije svega korupcije i gladi, a onda i vojnika na frontama.

Ključne riječi: Stjepan Radić, Prvi svjetski rat

Iako je naslov ovoga rada »Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskoga rata«, najveći ću dio izlaganja posvetiti 1918. godini. Ali, da bi se shvatili stavovi i djelovanje Stjepana Radića 1918., treba ukazati na prijelomne momente u njegovim političkim shvaćanjima i djelovanju 1902., 1914., 1915. i 1917. godine.

Stjepan Radić je tijekom 1900. i 1901., boraveći u Zemunu, dobro upoznao prilike u Kraljevini Srbiji te zaključio da veliki dio Srba, nakon što su se teškim žrtvama izborili za svoju samostalnu državu, nema želje za stvaranjem nove jugo-

1 Ovaj rad temelji se na istraživanjima objavljenima u knjizi: Boban, Branka, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, ZHP, Zagreb 1998., kao i u knjizi: Boban, Branka, *Stjepan Radić u vrijeme Prvoga svjetskog rata*, Alinea, Zagreb 2006.

Ukratko, te sudbonosne 1918. zaključio je da je ulazak hrvatskih zemalja u novu jugoslavensku državu nužan, ali i tražio da ta nova država bude konstituirana kombinacijom federalno-konfederalnih načela, načela demokracije i socijalne pravde, te predvidio da će, ako ta načela ne budu poštovana, nova država biti trajno poprište nestabilnosti i sukoba.

Summary

STJEPAN RADIĆ DURING THE FIRST WORLD WAR

This article shows that Stjepan Radić at the beginning of the war, fearing that Croatian lands in the case of dissolution of the Austro-Hungarian Empire would be divided between Italy, Hungary and Serbia, supported the Habsburg dynasty (because he had been leading so called »czarism's policy« still from annexation of Bosnia in 1908), and the reasons for which he has since 1917 clearly opted for the Entente powers, and from spring 1918 for the unification of Croatia with Serbia and Montenegro in a joint Yugoslav state. At the same time the article shows how he hoped in 1914 that the war will force the peaks of the Monarchy to finally reform of the state into a democratic federation or an alliance of equal nations, which will be capable to achieve civil rights and social needs of all strata of society. When he, after the arrival of Emperor Charles to the throne, had lost such a hope, he opted for outgoing from the Monarchy. Moreover, at that time it was becoming increasingly clear that – regardless of the commitment of the Croatian government – the state will not survive. According Radić's opinion, the solution could be contained in the founding of a federal or confederate Yugoslav state. Therefore, he vigorously opposed to the rapid and unconditional unification with Serbia. But a significant part of the article is devoted to his mighty recruitment in Croatian Parliament (Sabor) to address the urgent problems of the Croatian civilian population, especially corruption and hunger, and then the problems of soldiers on the front.

Key words: Stjepan Radić, First World War

Ivan Mirnik
Arheološki muzej, Zagreb

REFERAT DR. VIKTORA ALEXANDERA CARU KARLU

Sažetak

Krajem 1917. ili početkom 1918. državni odvjetnik dr. Viktor Alexander (1865-1934) odigrao je vrlo važnu ulogu u jednom manje poznatom povijesnom događaju, naime, prigodom oslobađanja krivo optuženih ljudi od optužbe veleizdaje. Zamolio je cara Karla za audijenciju i kad je bio primljen, podnio mu je argumentirani referat, s priloženom opsežnom dokumentacijom, iz kojega se vidjelo da su se optužbe austrijske Generalne uprave u Srbiji protiv gotovo cijelog stanovništva i mnogih uglednih ljudi i političkih vođa u Ugarskoj i Trojednoj kraljevini 1916/1917. osnivale na vrlo nespretno falsificiranim dokumentima, koji su govorili o njihovoj navodnoj suradnji sa srpskom »Narodnom odbranom«. Osnovni dokumenti korišteni za optužbu bila su dva sasvim neautentična popisa, jedan s 386 imena iz Hrvatske i Slavonije, te drugi navodno nađen kod Pašića u njegovu stanu gotovo godinu dana nakon okupacije Beograda. Prvi nespretno sastavljeni dokument sadržavao je čak i imena ljudi preminulih između 1880. i 1901. Ostali ljudi s popisa su, pak, nosili prezimena koja su, doduše, zvučala srpski, ali bili su katolici, Hrvati, čak i Starčevići pristalice. Dodatne dokaze o veleizdajničkim stavovima pojedinaca politiciji su donosili agenti koji su se pokazali sasvim nepouzdanima, kao npr. oficijal Beno Klobučarić. Referat daje ružnu sliku političkih vođa Stranke prava, dr. Ivice Franka, dr. Aleksandera Horvata i dr. Vladimira Sachsa, a spominje se i vojskovođa Franz Conrad von Hötzendorf (1852-1925). Car Karlo I. dao je nalog da se obustavi svaki progon ljudi s popisa. Taj čin Viktora Alexandera Milada Paulová nazvala je viteškim.

Ključne riječi: Viktor Alexander, car Karlo I.

Dr. Viktor Alexander (Zagreb, 1. svibnja 1865 – 26. ožujka 1934) bio je najstariji sin Ljudevita Alexandera, pridošlog u Zagreb iz Güssinga u Gradišću, i Leonore, rođene Weiss, iz Vesprima (Veszprém) u Ugarskoj. Odrastao je u roditeljskoj kući u Margaretskoj (danas Preobraženska) broj 4. Ljudevit Alexander posjedovao je nekoliko kuća u Zagrebu: spomenutu u Margaretskoj (danas Preobraženska) br. 4,¹ koju

1 Zagreb, br. 38; Dundović, Josip, Adresar. *Sveobći stanbeni obavjestnik svih oblasti, ureda, društava, zavoda i tvorničara, trgovaca, obrtnika, kućevlastnika i inih stanovnika slobodnog i kralj. glavnog*

Summary

REPORT OF DR VICTOR ALEXANDER TO THE EMPEROR CHARLES

At the end of 1917 or the beginning of 1918 the Attorney Dr. Victor Alexander (1865-1934) played a very important role in a less known historical event, namely in the occasion of the release of people wrongly accused for treason. He asked the Emperor Charles for an audience. After he had arrived to the emperor, he gave him own argued report, with accompanying extensive documentation, from which it was evident that prosecution of the Austrian General Government in Serbia against nearly the entire population, and many prominent people and political leaders in Hungary and the Tripartite Kingdom in 1916/17 was based on very clumsily forged documents, which were speaking about their alleged collaboration with the Serbian »National Defence«. Basic documents used for the prosecution were two completely inauthentic lists, one with 386 names in Croatia and Slavonia, and another allegedly found in Pašić's apartment a long time after the occupation of Belgrade. First clumsily composed document contained the names of people and even of those who had died between 1880 and 1901. Other people on the list carried the last names that sounded as though Serbian, although they were Catholics, Croats, and even supporters of Starčević. An additional evidence of traitor's attitudes of individuals was brought to the police by agents, who were proved to be quite unreliable, so for example Beno Klobučarić. Giving an ugly picture of the political leaders of the Party of Rights, Dr. Ivica Frank, Dr. Alexander Horvat, and Dr. Vladimir Sachs, the report also mentioned the general-in-chief Franz Conrad von Hötzendorf (1852-1925). The emperor Charles I gave then the order to stop the persecution of any people on the list. This act of Viktor Alexander was called by Milada Paulová as a knightly.

Key words: Victor Alexander, Emperor Charles I

Željko Holjevac
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

FILIPAŠIĆEVA ZBIRKA OBAVIJESTI O HRVATSKO-SLAVONSKIM ŽELJEZNICAMA U PREVRATNIČKOJ JESENI 1918.

Sažetak

Vilim (Vilko) Filipašić (1874-1942), hrvatski književnik i željezničarski činovnik, ostavio je iza sebe strojopisnu zbirku dokumenata s obavijestima o burnim zbivanjima na željeznicama u Hrvatskoj i Slavoniji u okolnostima nestanka Austro-Ugarske i nastanka prijelazne Države Slovenaca, Hrvata i Srba u listopadu i studenome 1918. godine: »Slika svega Vam pokazuje velike neredе u zemlji i na željeznicama, poteškoće oko dovoza hrane, obustavu saobraćaja, borbe sa pljačkašima, bjeganje željezničkog osoblja mađ. narodnosti, a iza prvoga straha tu i tamo vraćanje na prijašnja mjesta.«Knjiga Prevrat god. 1918. i željeznice u Hrvatskoj i Slavoniji iz Filipašićeva pera, pohranjena u Zbirci rukopisa Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu, poticajan je prilog cjelovitom razumijevanju 1918. u hrvatskoj povijesti.

Ključne riječi: Vilko Filipašić, Hrvatska i Slavonija, 1918., željeznice, prevrat

»Slika svega Vam pokazuje velike neredе u zemlji i na željeznicama, poteškoće oko dovoza hrane, obustavu saobraćaja, borbe sa pljačkašima, bjeganje željezničkog osoblja mađ. narodnosti, a iza prvoga straha tu i tamo vraćanje na prijašnja mjesta.«

(V. Filipašić)

Željeznica, koja se pojavila u doba Prve industrijske revolucije (kada je konstruirana parna lokomotiva i u Velikoj Britaniji 1825. otvorena prva pruga na svijetu), imala je znatan utjecaj na gospodarski i društveni život sredina kroz koje je prolazila i krajeva koje je povezivala. Mjesta kroz koja je prošla pruga razvijala su se dinamičnije od mjesta koja su ostala na rubu ili izvan domašaja željezničke mreže. Pruge nisu bile toliko zahtjevne za održavanje kao makadamske (s kamenitom podlogom) i pošljunčane (bez kamenite podloge) ceste, a sirovine, gotovi proizvodi i putnici mogli su brzo i jeftino stizati i na udaljena odredišta, što je bilo posebno važno za one sredine koje nisu gravitirale prema riječnim ili morskim plovidbenim putovima. Iako su prvi vlakovi prevaljivali jedva 20-ak kilometara

Mađarsku. Iza njih su ostali pravilnici i propisi na prugama Hrvatske i Slavonije, većinom na mađarskom jeziku. Promjene su postavile veliki izazov: »Trebalo je primiti na hiljade novog osoblja za saobraćajnu i komercijalnu službu (pripravnike za saobraćajnu službu, vlakovodje, manipulante, konduktere, kočničare, skretničare, blagajnike, skladištare itd.), te ih iz tih mađarskih pravilnika i propisa izučiti i pripremiti za ispite iz njihovih struka.«¹⁵

Zaključno je moguće složiti se s Filipašićevim predviđanjem: »Onomu, koji bude proučavao ili pisao povijest onih burnih dana, bit će ovi kratki, ali vjerodostojni podaci sigurno od velike koristi.«¹⁶ Njegova zbirka obavijesti o hrvatsko-slavonskim željeznicama u prevratničkoj jeseni 1918. ostaje trajno otvorena za sve vrste istraživačkih nastojanja.

Summary

FILIPASIC'S COLLECTION OF INFORMATION ON CROATIAN-SLAVONIAN RAIL IN THE CONFUSED FALL OF 1918

Vilim (Vilko) Filipašić (1874-1942), a Croatian writer and railway official, left behind a typed collection of documents containing a lot of information about the tumultuous events on the railways in Croatia and Slavonia in a complex situation caused by the disappearance of the Austro-Hungarian Empire and the creation of the provisionally State of Slovenes, Croats and Serbs during October and November 1918. In his words, the »image only shows you the great unrest in the country and on the railways, the difficulties of transportation of food, suspending traffic, struggle with the robbers, escape of the train staff of Hungarian nationalities, and after the first fear – here and there – returning to previous positions«. Filipašić's *Prevrat god. 1918. i željeznice u Hrvatskoj i Slavoniji* (The Overturn of the Year of 1918 and Railways in Croatia and Slavonia), deposited in the Manuscript Collection of the Croatian State Archives in Zagreb, is a stimulating contribution to more comprehensive understanding of the 1918 in Croatian history.

Key words: Vilko Filipašić, Croatia and Slavonia, 1918, railways, upheaval

15 Isto.

16 Isto.

Ljiljana Dobrovšak
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

FRAGMENTI IZ POVIJESTI ŽIDOVA U HRVATSKOJ ZA PRVOGA SVJETSKOG RATA (1914-1918)

Sažetak

Kao i ostali stanovnici Hrvatske i Židovi su se našli u vrtlogu Prvoga svjetskog rata (1914-1918). Na početku izbijanja rata, austrougarski Židovi (time i hrvatski) bili su patriotski usmjereni i dijelili su opći nacionalni zanos sa svim pripadnicima Monarhije, pa i u mobilizaciji (u Monarhiji je mobilizirano 350.000 Židova), da bi na kraju rata imali drukčiji stav jer su se raspalom Austro-Ugarske i kao zajednica podijelili među novostvorenim državama. Početkom Prvoga svjetskog rata mnoge su djelatnosti unutar židovskih zajednica zamrle, prestao je izlaziti cionistički časopis »Židovska smotra«, brojna židovska društva prestala su djelovati, i tako je bilo skoro sve do 1917. i 1918. kada se ponovno pokreće židovsko glasilo »Židov« i rad obnavljaju židovske organizacije. Židovska zajednica u Hrvatskoj sudjelovala je u austrougarskoj vojsci i u Prvome svjetskom ratu podnosila sve napore kao i drugi građani, te su neki od njih zauzeli istaknute položaje u domobranstvu i austrougarskoj vojsci općenito. Dosta ih je stradalo, nestalo ili bilo ranjeno. Židovske općine u Hrvatskoj na razne su načine nastojale pomoći onima koji su stradali prikupljanjem raznih oblika pomoći. Završetkom rata našli su se u problemima zbog nove političke situacije koja je uzrokovana stvaranjem nove države. Dijelu Židova prijetio je izgon (zbog nemanja državljanstva/zavičajnosti) te su nerijetko bili i mete antisemitskih ispada, posebice Zelenog kadera.

Ključne riječi: Prvi svjetski rat, Židovi, Zeleni kader

Hrvatska historiografija baš i ne obiluje tekstovima o Židovima u Hrvatskoj tijekom Prvoga svjetskog rata, što i ne iznenađuje. Da bi se mogao napisati tekst o djelatnosti Židova u Hrvatskoj tijekom Prvoga svjetskog rata, u prvom redu nedostaju brojne lokalne povijesti židovskih zajednica koje bi pružile sliku ukupne djelatnosti židovskog stanovništva, ali i sama istraživanja o Prvome svjetskom ratu. Iako, zahvaljujući brojnim entuzijastima, ali i profesionalnim povjesničarima, postoje djela o lokalnim židovskim općinama (Našice, Varaždin, Koprivnica, Vinkovci, Osijek, Nova Gradiška...) vrlo je slabo u njima obrađeno razdoblje Prvoga svjetskog rata. U katalogu *Židovi na tlu Jugoslavije* koji je objavljen povodom izložbe koja se održavala u Zagrebu 1988., uz brojne priloge, tek u osmom

ratištima, da je dio njih poginuo i sahranjen daleko od vlastitog doma, a dio bio ranjen ili trajno onеспособljen. Svoje društvene aktivnosti su zamrznuli, a posvetili se dobrovoljnom radu. Kraj rata, nažalost, dočekali su suočeni s brojnim problemima, osiromašeni (s izuzetkom pojedinaca koji su se obogatili), vrlo često kao meta Zelenog kadera koji je paljenjem i pljačkanjem prestrašio Židove i izazvao unutrašnje i vanjske migracije. Jedan od najvećih problema Židovima bio je raspad Austro-Ugarske Monarhije, koja je austrijsko i ugarsko židovstvo podijelila na novostvorene države, što je dovelo do većih imigracija, jer brojni Židovi nisu imali zavičajnost u novostvorenim državama, pa su se morali vratiti u zemlje i mjesta iz kojih su se doselili, ili su se iseljavali još dalje, u Ameriku ili neku drugu zemlju.

Summary

FRAGMENTS FROM HISTORY OF JEWS IN CROATIA DURING THE FIRST WORLD WAR (1914-1918)

The maelstrom of the World War I (1914-1918) affected the Croatian Jews as well as all other inhabitants of Croatia. At the beginning of the war the Austro-Hungarian (and Croatian) Jews were patriotically oriented and shared the general national enthusiasm as all members of the Monarchy, nevertheless in the mobilization (the Empire mobilized 350 000 Jews). But, at the end of the war they had a different attitude because of disintegration of the Austro-Hungary and division of the Jewish community among newly created states. In the first phase of the war many activities within the Jewish community were suspended, the Zionist journal *Židovska smotra* (Jewish festival) was stopped, and many Jewish associations ceased to work. So was almost till 1917 and 1918, when it started new Jewish journal *Židov* (A Jew) and Jewish organizations renew began to lead their work. The Jewish community in Croatia took part in the Austro-Hungarian army in the World War I, enduring all the efforts like other citizens, and some of them were occupying prominent positions in the Home Defence Forces as well as in the Austro-Hungarian army in general. Many of them were killed, missed or wounded. Jewish community in Croatia in many ways are sought to help those who were victims through collecting of various forms of assistance. When the war ended, all Croatian citizens including Jews found themselves in difficulties because of the new political situation caused by creation of the new state. Partially, the Jews were exposed to the threats of expulsion (because they had not the officially recognized national or regional identity) and were often the targets of anti-Semitic incidents, especially those caused by the »Green cadre«.

Key words: First World War, Jews, »Green cadre«

Branko Dubravica
Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

PREVRAT U VELIKOJ GORICI 1918. ILI KAKO JE SRUŠENA VLAST ŽUPANA DR. LJUDEVITA JOSIPOVIĆA

Sažetak

Župan Ljudevit Josipović je četvrt stoljeća proveo na čelu plemenite općine turopoljske. Za to je vrijeme liječničku profesiju, odnosno kiruršku ordinaciju, zamijenio turopoljskom vijećnicom posvetivši se mnogo unosnijem poslu na području gospodarstva i politike. Na ruku mu je išao i zakon o desetogodišnjem mandatu koji nije dao da se njegova vlast često preispituje ili dovodi u iskušenje od poraza. Za njegova županovanja pokrenute su brojne akcije i izgrađeni objekti za potrebe javnih službi u centru Velike Gorice. Općini je priskrbio velika sredstva pri prodaji dijela turopoljskih šuma za potrebe parapilane Turopolje, ali je i sam bio među najbogatijim poreznim obveznicima na razini velikogoričkog kotara. Veliki novac uložio je u objavu četiri knjige dokumentata i tri knjige povijesti plemenite općine turopoljske, kao i u pokretanje velikogoričkog tramvaja, turopoljske štedionice. Tijekom upravljanja i raspolaganja silnim sredstvima, Ljudevit je stekao mnogo prijatelja, ali daleko više neprijatelja, i to iz redova sitnih i siromašnih turopoljskih plemića i neplemića – ovlaštenika. Oni su radosno dočekali prevrat 1918. nadajući se da će smjenom Josipovića nova uprava i župan bitno promijeniti njihov socijalni status, no ubrzo će uvidjeti da su njihova očekivanja bila iluzorna.

Prilika za rušenje župana Josipovića ukazala se u prevratu 1918. I zaista, pobunjeni turopoljski ovlaštenici iznudili su od Zemaljske vlade njegovu smjenu bez uporabe nasilja, ali uz maksimalan angažman tajnika Zemaljske vlade koji je preuzeo privremenu upravu u zemljišnoj zajednici plemenite općine turopoljske. Način na koji su Turopoljci svrgavali svog župana pokazuje da u prevratu nije bilo stihije i samovoljnog ponašanja, nego naprotiv, da je to učinjeno maksimalno obazrivo i u skladu s važećim zakonima ili novoiznuđenom vladinom naredbom. Uspjeli su ostvariti većinu svojih zahtjeva dajući promjenama puni legalitet. Pozivanjem na legislativu, Turopoljci su pokazali da su za promjene kroz evoluciju a ne za revoluciju te su svakom svom potezu pokušali dati pravnu podlogu.

Ključne riječi: Velika Gorica, Ljudevit Josipović, 1918

Uvod

Danas, devedeset godina nakon svršetka Prvoga svjetskog rata, mnogi se pitaju je li poraz i raspad Austro-Ugarske bio šansa za osamostaljenje Hrvatske, umjesto

u pokretanje velikogoričkog tramvaja, turopoljske štedionice itd. Upravljanjem i raspolaganjem silnim sredstvima, Ljudevit je stekao mnogo prijatelja, ali daleko više neprijatelja, i to iz redova sitnih i siromašnih turopoljskih plemića i neplemića – ovlaštenika. Oni su radosno dočekali prevrat 1918. nadajući se da će smjenom Josipovića nova uprava i župan bitno promijeniti njihov socijalni status, no ubrzo su uvidjeli da su njihova očekivanja bila iluzorna.

Prilika za rušenje župana Josipovića ukazala se u prevratu 1918. I zaista, pobunjeni turopoljski ovlaštenici iznudili su od Zemaljske vlade njegovu smjenu bez uporabe nasilja, ali uz maksimalni angažman tajnika Zemaljske vlade koji je preuzeo privremenu upravu u zemljišnoj zajednici plemenite općine turopoljske. Način na koji su Turopoljci svrgavali svog župana pokazuje da u prevratu nije bilo stihije i samovoljnog ponašanja, nego naprotiv, da je to učinjeno maksimalno obazrivo i u skladu s važećim zakonima ili novoiznuđenom vladinom naredbom. Uspjeli su ostvariti većinu svojih zahtjeva dajući promjenama puni legalitet. Pozivanjem na legislativu, Turopoljci su pokazali da su za promjene evolucijom a ne revolucijom, te su svakom svom potezu pokušali dati pravnu podlogu.

Iskazanim buntom kroz akciju, u sprezi s centralnom vlasti u Zagrebu, srušili su dotadašnju i izabrali novu upravu. Ljudevit Josipović povukao se s funkcije župana, ali će kroz međuratno razdoblje dugo biti sudac plemenite sućije Kurilovec, a u nekoliko navrata i član zastupstva plemenite općine turopoljske. Kako mu se približavao biološki kraj, sve se više udaljavao od aktivnosti u Turopolju, pa se u dva navrata odlučio na prodaju zemljišta, zidanih i drvenih stambeno-gospodarskih objekata te ovlašteničkih prava (juševa). Na taj način je posljednji Josipović, prvo pod pritiskom ovlaštenika i vladinim dekretom, »dignut« s dužnosti župana turopoljskog u prevratu 1918., a dvadeset godina kasnije, 1938., plemenita sućija Kurilovec našla je mogućnosti za otkup preostalih njegovih nekretnina i ovlašteničkih prava. Bio je to civilizirani oprostajni čin s županima iz roda Josipovića koji su u posljednjih stotinjak godina vodili odlučujuću riječ u plemenitoj općini turopoljskoj, ali i njezinoj ulozi u hrvatskoj povijesti, poglavito u doba ilirizma i revolucije 1848.

Summary

UPHEAVAL IN VELIKA GORICA IN 1918 OR HOW THE COUNTY PREFECT DRLJUDEVIT JOSIPOVIĆ WAS OVERTHROWN

County prefect Ljudevit Josipović during a quarter of century in his office at the peak of the noble community Turopolje replaced his medical profession and the surgical clinic praxis with the Turopolje county hall dedicating himself to more lucrative work in the field of economy and politics, which brought them higher revenues at the same time. In his favor went

also the law about ten years mandate in position of county prefect. That was the reason why his local government was not often exposed to the confirmation or trial of defeat at regularly elections. At the time of his government he initiated numerous activities and facilities constructed for public offices in the centre of Velika Gorica. He also earned large funds for the municipality in the sale of Turopolje's forest for the steam mill of Turopolje, and he came personally at the top of the range of wealthiest taxpayers in district of Velika Gorica. Big money was invested for the publication of four books of documents and three books about the historical development of the noble community of Turopolje, as well as for launching of tramways in Velika Gorica, the Turopolje's saving bank, etc. During the management and disposal with immense resources, Ljudevit gained many friends, but far more enemies, especially from the ranks of small and poor noble and ordinary men of Turopolje – trustees. They joyfully welcomed a coup of 1918 hoping that the new administration and the new county prefect after shift of Josipović could significantly change their social status, but will soon find that their expectations were illusory.

The opportunity to topple the county prefect Josipović pointed into upheaval of 1918. Actually, rebel trustees from Turopolje extorted by the Provincial Government his dismissal without using any violence, but with the maximum involvement of the Secretary of the Provincial Government who took over the interim administration of the noble community of Turopolje. The way in which the people of Turopolje overthrew their county prefect shows that the coup was not connected with rush and arbitrary behavior. On contrary, it was connected with the maximum caution and in accordance with applicable laws or newly induced by government's decree. The people of Turopolje were able to accomplish most of their demands by giving full legitimacy to change. Referring to legislation, this people showed they were for the changes through evolution, not revolution, and they tried to have a legal basis for their movement.

Key words: Velika Gorica, Ljudevit Josipović, 1918

Danijel Vojak
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

KAKO JE ZAVRŠIO RAT U TRGOVIŠTU ILI IZ POVIJESTI SAMOBORA 1918.

Sažetak

Posljednju godinu Prvoga svjetskog rata samoborsko stanovništvo provelo je boreći se protiv teških nepravilnosti na svim područjima života. Svakodnevno je pratilo vijesti s bojišta o pogibiji, ranjavanju ili zarobljavanju vojnika, svojih bližnjih koji su se javljali pismima s bojišta ili iz zarobljeničkih logora. Samoborci su stajali u redovima za hranu, dio njih je kritizirao tamošnje seljanke zbog prodaje prehrambenih (domaćih) proizvoda na zagrebačkim tržnicama. Gospodarske investicije su zamrle, što je imalo negativnih posljedica na gospodarski život. Kulturni život je bio osiromašen nedostatkom priredbi, a pritom se sveo na rijetke kazališne i kino predstave te organiziranje priredbi povodom slavljenja blagdana. Španjolska gripa pojavila se na samoborskom području u srpnju 1918. te se zajedno s crnim kozicama pojačala krajem godine. Posljedica tih epidemija bila je viša stopa mortaliteta, čemu je pridonio manjak zdravstvene pomoći. Kraj rata je u Samoboru dočekan s velikim olakšanjem jer su se samoborski vojnici počeli vraćati s bojišta ili iz zarobljeničtva svojim kućama. Okončanjem rata došlo je do promjene vlasti na samoborskom području, te je organiziran Odbor Narodnog Vijeća pod župnikom Milanom Zjalićem. Smjena vlasti je protekla mirno, bez izbijanja nasilja i velikih demonstracija ili sličnih nereda. Za održavanje reda i sigurnosti bila je organizirana Narodna straža, a Zeleni kader nije činio znatnije probleme stanovništvu. Samoborsko stanovništvo i političari su pozdravili kraj rata i ulazak u novu državu s nadom da će se u njoj poštovati temeljna načela demokratičnosti, ravnopravnosti i jednakosti.

Ključne riječi: Samobor, 1918., Prvi svjetski rat, španjolska gripa

Uvod

Razmjeri Prvoga svjetskog rata uistinu su bili veliki, što se može vidjeti iz velikog broja vojnih i civilnih žrtava. Posljedice rata je osjećalo stanovništvo i na bojištima i daleko od njih, od velikih gradova sve do manjih sredina, od političara i vojnika do seljaka. Namjera je izlaganja prikazati kako je stanovništvo u Samoboru »proživjelo«
posljednju godinu Svjetskoga rata te na koji se način odnosilo prema smjeni austrougarske i uspostavi nove vlasti. Istraživanje će biti usmjereno

Vojak, Danijel, »Milan Lang i Bogumil Toni: istaknuti samoborski učitelji«, *Napredak*, 148, br. 1, Zagreb 2007., str. 110-123.

Žeželj, Mirko, »Samobor od postanka grada do Drugog svjetskog rata«, *Samobor u prošlosti i sadašnjosti* (ur. Dane Šijan), Stylos, Zagreb 1971.

Summary

HOW ENDED THE WAR IN A MARKET TOWN OR FROM THE HISTORY OF SAMOBOR IN 1918

In this paper author had analyzed political, economic and cultural situation in Samobor in the year of 1918. Negative consequences of war had influenced especially on low economic position most of Samobor population. Economic investment in Samobor was reduced and shortage of food and other domestic product had caused strict control on distribution of food. In second half of 1918 was reported cases of Spanish flu and other deadly diseases which caused many deaths. End of First World War and collapse of Austro- Hungarian Empire was greeted in Samobor with enthusiasm and optimism for creation of new state. Government shift was carried out in peaceful condition without many cases of violence and demonstration.

Key words: Samobor, 1918, First World War, Spanish flu

Alojz Jembrih
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

ODRAZ POSLJEDICA PRVOGA SVJETSKOG RATA NA ŽIVOT VATROSLAVA JAGIĆA U BEČU

Sažetak

Na temelju pisama koja je Vatroslav Jagić iz Beča, u jeku Prvoga svjetskog rata, pisao Mariji Pintar, udovici svojega 1915. preminulog prijatelja Luke Pintara, s kojim se, dok je bio živ, također dopisivao, pokazuje se s kakvom se nestašicom u životu, u spomenuto doba, Jagić suočavao i kako ju je ublažavao uz pomoć prijateljice Pintar. Od nje je naime iz Ljubljane dobivao živežne namirnice, a posebno ga je opskrbljivala brašnom koje u Beču nije mogao dobiti. U pismima Jagić ocrta i druge svoje teškoće koje su ga u Beču tada snašle. Iako je imao naslov dvorskoga savjetnika, sveuč. prof. u mirovini i bio članom Austrijske akademije znanosti, njegov je život nalikovao životu običnoga čovjeka, tj. i on je proživljavao posljedice rata koji je mrvio svakoga bez odabira. Stoga su spomenuta bečka Jagićeva pisma svjedočanstvo vremena u kojemu je živio, odnosno slika su bečkoga i njegovoga života.

Ključne riječi: Vatroslav Jagić, Luka Pintar, Beč, korespondencija, Prvi svjetski rat

*Bei uns geht es auch recht traurig zu. (...)
nichts weiß ich, was mit uns allen geschieht.
Vorläufig hungern wir und warten auf bessere Jahre.¹*
(V. Jagić, Wien, 28. I. 1919)

Als der Erste Weltkrieg zu Ende war, befand sich Wien in einer desolaten Situation: Wohnungsnot, Hunger und Krankheit waren überall. Die Wiener Sozialdemokraten machten sich daran, Auswege aus dieser Not zu suchen. Während des Ersten Weltkrieges zogen große Flüchtlingsströme nach Wien, vor allem aus dem russisch besetzten Galizien. Am Ende lebten 2, 24 Millionen Menschen in der Hauptstadt. Ihre Versorgung wurde extrem schwierig: Die Wiener Fabriken produzieren für den

1 »Kod nas je prilično tužna situacija. (...) ne znam ništa o tome što će se svima nama dogoditi. Trenutno gladujemo i čekamo na bolje godine.«

Literatura

- Damjanović, Stjepan, *Opširnost bez površnosti*, Zagreb 2006.
- Deanović, Mirko, »Milan Rešetar«, *Ljetopis JAZU*, knj. 54, Zagreb 1949.
- Hamm, Josip, »Register der Korrespondenz von Vatroslav Jagić im Besitz der Universitätsbibliothek in Zagreb«, *Wiener slavistisches Jahrbuch*, Bd. 8, Graz – Köln 1960.
- Jembrih, Alojz, »Vatroslav Jagić i Luka Pintar u svjetlu korespondencije«, u autorovoj knjizi: *Hrvatsko-slovenske književno-jezične veze*, Čakovec 1991.
- Jembrih, Alojz, »Bečka slavistika prije i za Hammova doba«, *Josip Hamm i njegovo djelo* (ur. Alojz Jembrih), Zagreb 2007.
- Köhler, Birgit, *Nach dem Krieg in Wien, 2000*. <http://www.bikonline.de/histo/nachkrieg.html>
- Leto, Rita Maria, *Milan Rešetar, Kritički portreti hrvatskih slavista*, Zagreb 1989.

Summary

REFLECTIONS OF THE AFTERMATH OF THE FIRST WORLD WAR IN LIFE OF VATROSLAV JAGIĆ IN VIENNA

Based on letters of Vatroslav Jagić from Vienna during the World War I to Maria, a widow of Luka Pintar, with whom he also corresponded during his lifetime, the article demonstrates the kind of shortage faced Jagić at the mentioned time, as well as how he eased the trouble with the help of the widow as his friend. From her (she lived in Ljubljana) he received a food, especially flour, which could not get in Vienna. In the letters Jagić outlined also other difficulties which have come upon that time in Vienna. Although he carried the title of the court counselor, university professor retired and was a member of the Austrian Academy of Sciences, his life looked like an ordinary man who lived through the consequences of the war that everyone crumbled without any selection. Therefore, the Jagić's letters from Vienna are useful as a testimony of the time when he lived. Particularly, they give an image of Vienna and whole life of that time.

Key words: Vatroslav Jagić, Luka Pintar, Vienna, correspondence, World War I

POGLED NA 1918. IZ PERSPEKTIVE DIJELA ISTAKNUTIH SUDIONIKA

Sažetak

Godina 1918., vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja južnoslavenske države, u očima tadašnje političke elite, intelektualaca i javnosti izazivala je oprečne reakcije – od odobravanja, prešutnog prihvaćanja, do indignacije i odbijanja. U ovom radu autor na temelju arhivskoga gradiva, novinskih članaka, autobiografskih i memoarskih zapisa, te postojeće historiografske literature iznosi u glavnim crtama stavove dijela istaknutih sudionika prijelomnih zbivanja na hrvatskom prostoru po svršetku Prvoga svjetskog rata – hrvatskih političara (Matka Laginje, Ante Pavelića st., Stjepana Radića, Srđana Budisavljevića i Ive Pilara), crkvenih dostojanstvenika (Frana Barca, Antuna Bauera, Ljudevita Ivančana, Josipa Stadlera, Josipa Pazmana), publicista (Josipa Horvata, Marija Matulića) te vrsnih umjetnika (Ivana Meštrovića i Joze Kljakovića) i priznatih književnika (Miroslava Krležu).

Ključne riječi: 1918., Prvi svjetski rat, politička povijest, Hrvatska

Godine 1918., u vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja južnoslavenske države, politički život u Hrvatskoj bio je ograničen na »sloj inteligencije i gradjanstva, predstavnici kojih vrše političke poteze u ime svih slojeva, uime cjeline«. ¹ U zadnjoj je godini rata hrvatska politička elita, srednji stalež i

1 Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske : 1918-1929*, Zagreb 1938., str. 29. Sloj političke elite činili su ponajprije predstavnici predratnih hrvatskih političkih stranaka, a u jesen 1918. glavnu riječ su vodili članovi Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. U organizacijskom smislu Vijeće je bilo ustrojeno tako da je imalo Plenum, Središnji odbor i Predsjedništvo. Plenum je imao 80 članova (28 iz Banske Hrvatske i Rijeke, 7 iz Dalmacije, 3 iz Istre, 14 iz slovenskih zemalja, 18 iz Bosne i Hercegovine, te 10 iz Baranje, Bačke i Banata). Središnji odbor se sastojao od 30 članova, a Predsjedništvo su činili predsjednik, dva potpredsjednika i tri tajnika. Usp. o tome: Perić, Ivo, *Hrvatski državni sabor : 1848.-2000.*, Sv. 2.: *1868.-1918.*, Zagreb 2000., str. 408-409. Vezano za broj članova Narodnog vijeća SHS-a treba upozoriti da Lj. Boban navodi nešto drukčiji broj – po njemu je Plenum imao 95, a Središnji odbor 30 članova. Usp. Boban, Ljubo, »Kada i kako je nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba«, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, 26/1993., str. 188-189.

Summary

VIEW ON 1918 FROM THE PERSPECTIVE OF A PART OF PROMINENT PARTICIPANTS

The Austro-Hungarian Monarchy was destroyed at the end of World War I. During that period, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes was founded. Based on available data (original archive records, newspapers, biographies and memoirs, existing scientific and expert literatures), the author gives a short outline of the opinions about that period by many Croatians politicians (Matko Laginja, Ante Pavelić st., Stjepan Radić, Srđan Budisavljević, Ivo Pilar), priests of the Catholic Church (Fran Barac, Antun Bauer, Ljudevit Ivančan, Josip Stadler, Josip Pazman), journalists (Josip Horvat, Marijo Matulić), famous artists (Ivan Meštrović, Jozo Kljaković) and writers (Miroslav Krleža).

Key words: 1918, World War I, political history, Croatia